

T.C.

KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER

ANABİLİM DALI

**MİSİR'İN DEMOKRATİKLEŞMESİNDE SOSYAL
HAREKETLER VE MUHAMMED MURSİ**

Meliha Edem

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman

Doç. Dr. Hasan Hüseyin AKKAŞ

OCAK -2023

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans serüveninde sabrı, akademik desteği, yol göstericiliği, ilgisi ve teşviki ile kimi zaman cesaretlendiren kimi zaman ufuk açan kimi zaman motive eden ve her daim destekçim olan kıymetli danışman hocam Sayın Doç. Dr. Hasan Hüseyin Akkaş'a minnetimi ve şükranımı bir borç bilirim. Tez savunma jürisinde yer alan Doç. Dr. Yiğit Anıl Güzelipek ve Doç. Dr. Yusuf Sayın hocalarıma katkılarından dolayı teşekkür ederim.

Yüksek Lisans arkadaşım kıymetli Merve Akkalp'e yol arkadaşlığı için teşekkür ederim. Hayat boyu çocukları için emek veren ve desteğini esirgemeyen canım babama ve her daim önceliği çocukları olan canım anneme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

MELİHA EDEM

30.01.2023

ÖZET

Mısır'da Arap Baharı 25 Ocak 2011'de protestolar ile başlamış ve 18 gün devam etmiştir. Mısır halkı gösterilerde sosyal, siyasal ve ekonomik sorunların çözülmesini ve demokrasi taleplerini dile getirmiştir. 6 Nisan Hareketi, Kifaye Hareketi ve Müslüman kardeşler Hareketi'nin başını çektiği sosyal hareketler, halkın örgütlenmesinde ve demokrasi talebinde halkın sesi olmuşlardır. Protestolar sonucu Mübarek rejimi devrilmiş olmakla birlikte Ordu, yönetime el koymuştur. Ordu yönetimindeki geçiş sürecinde anayasa hazırlık çalışmaları ve sivil yönetime geçiş için seçimler yapılmıştır. Bu süreçte yeni kurulan siyasi partiler Mısır siyasi hayatına katılmıştır. Mısır'da etkili olan Müslüman Kardeşler Hareketi geçiş döneminde Hürriyet ve Adalet Partisi adıyla siyasi parti kurmuş ve Muhammed Mursi parti başkanı olarak seçilmiştir.

2012 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Hürriyet ve Adalet Partisi lideri Muhammed Mursi iktidara gelmiştir. Muhammed Mursi iktidarı Mısır'da halk tarafından seçilen ilk cumhurbaşkanı olması açısından önemlidir. Ancak bir yıl sonra 3 Temmuz 2013 darbesi ile Mursi iktidarı sonlandırılmıştır. Arap Baharını örgütleyen 6 Nisan ve Kifaye Hareketi darbeye giden süreçte Mursi karşıtı gösteriler düzenlemişlerdir. 25 Ocak'ta demokrasi talebiyle bir araya gelenler sonrasında demokrasi ile seçilmiş cumhurbaşkanına karşı hareket etmişlerdir. Bu eser demokrasi talebiyle Arap Baharını başlatan Mısır'da sosyal hareketleri ve siyasal partileri açıklamayı amaç edinmektedir. 6 Nisan Hareketi ve Kifaye Hareketi gibi sivil toplum örgütleri seçilmiş cumhurbaşkanı Mursi karşıtı kampanyalar içinde yer almışlardır. Demokrasinin temel unsurları arasında yer alan sivil toplumun Mısır'da demokrasi talepleri ile iktidar değişimine yol açmakla

birlikte seçimle iktidara gelene, demokrasi talebiyle yine karşı çıkması Mısır siyasi yaşamında sivil toplum, siyasi parti ve demokrasi kavramlarının analiz edilmesini kaçınılmaz kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Baharı, Muhammed Mursi, Demokrasi, Sivil Toplum, Sosyal Hareketler

ABSTRACT

The Arab Spring in Egypt started on January 25, 2011. The protests that started on 25 January continued for 18 days. In the protests, the people, who were oppressed by Egypt's social, political and economic problems, demanded democracy. Social movements and non-governmental organizations led by the April 6 Movement, the Kifaye Movement and the Muslim Brotherhood Movement brought together the people demanding democracy. As a result of the protests, the blessed regime was overthrown and the administration was transferred to the army. During the transition period under the army administration, preparations for the constitution were carried out and elections were held for the transition to civilian rule. In this process, newly established political parties joined the Egyptian political life.

The Muslim Brotherhood Movement, which is important in terms of its effectiveness in Egyptian civil society, established the Freedom and Justice Party in the transition period. In the presidential elections held in 2012, the leader of the Freedom and Justice party, Mohammed Morsi, came to power. . Mohammed Morsi's rule is important in that he is the first president elected by the people in Egypt. However, one year later, the Morsi rule came to an end with the 3 July 2013 coup d'etat. The 6 April and Kifaye Movement, which organized the Arab Spring, organized protests against Morsi in the process leading up to the coup. . Those who came together to demand democracy on January 25, then came together against the elected president with democracy. The study will first analyze the dynamics of social movements and civil society formations that started the Arab Spring, which started with the demand for democracy. Then, the reasons

for the same movements to take part in the democratically elected anti-Morsi campaign will be examined.

Key Words: The Arab Spring, Civil Society, Mohammed Morsi, Democracy, Social Movements

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	İ
ÖZET	İİ
ABSTRACT	İV
İÇİNDEKİLER.....	VI
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: MISIR'DA SİYASET, SİVİL TOPLUM VE DEVLET	7
1.1. MISIR'IN SİYASİ VE KÜLTÜREL YAPISI.....	7
1.2. DEVLETİN DEMOKRATİKLEŞ (EME) ME SORUNU	12
1.3. TOPLUMUN DEMOKRATİKLEŞ(EME)ME SORUNU OLARAK SİVİL TOPLUM.....	16
2. BÖLÜM: HÜSNÜ MÜBAREK'TEN MUHAMMED MURSI'YE MISIR'DA DEMOKRASİ.....	25
2.1. HÜSNÜ MÜBAREK DÖNEMİ DEVLETİN DEMOKRATİKLEŞ(TİRİL)MESİ.....	25
2.2. HÜSNÜ MÜBAREK DÖNEMİ DEVLET VE SİVİL TOPLUM İLİŞKİLERİ.....	33
2.3. ARAP BAHARI'NIN MÜBAREK DÖNEMİ MUHALEFETE ETKİSİ	38
2.4. MISIR SİYASETİNDE MAKAS DEĞİŞİMİ: SEÇİLMİŞ CUMHURBAŞKANI MUHAMMED MURSI	41
2.5. MURSI DÖNEMİ MISIR DEMOKRASİSİNDE SİVİL TOPLUM AÇIĞI	51

3. BÖLÜM: TOPLUMSAL HAREKETLERİN MISIR'IN DEMOKRATİKLEŞMESİNE YANSIMASI	53
3.1. MISIR'DA TOPLUMSAL HAREKETLERİN HALİ PÜR MELALİ	53
3.2. MÜSLÜMAN KARDEŞLER HAREKETİ: KARDEŞLİKTEN AFOROZ.....	57
3.3. 6 NİSAN HAREKETİ	67
3.4. MISIR DEMOKRASİSİNİN KİFAYETSİZLİĞİNE YETER! KİFAYE HAREKETİ.....	69
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	71
KAYNAKÇA.....	80

GİRİŞ

2010'da Tunus'lu seyyar satıcının kendini sokak ortasında ateşe vermesiyle başlayan Arap Baharı kısa sürede Ortadoğu coğrafyasını etkisi altına alarak yangına dönüştürdü. Uzun süreli otoriter rejimlerin keyfi yönetimleri ve ekonomik sorunlar içinde yoksullaşan halk için bu olay bir kıvılcımdan daha fazladır. 25 Ocak 2011'de Mısır'a da sıçrayan Arap Baharı, bir grup gencin emniyet güçleri tarafından kimliklerinin sorgulaması esnasında gerekçe gösterilmediği için kimlik beyan etmeyenler ile polis arasındaki tartışmada gencin şiddete maruz kalarak ölmesi hadisesi ile başlamıştır. Ancak olay analiz edildiğinde esasen gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluğun giderek derinleşmesi sonucu Mısır halkının birikmiş öfkesinin tezahürü olduğu söylenebilir. Birikmiş öfke halkın Tahrir Meydanında bir araya gelmesini sağlayarak otuz yıldır iktidarda olan Mübarek rejiminin yıkılması ile sonuçlanmıştır. Mübarek rejiminin ardından Mısır, kısa süreli demokrasiye geçiş denemesi ile Mursi iktidarını görmüş ancak 3 Temmuz Darbesi ile değişim ve dönüşüm alaşağı edilmiştir.

19. yüzyılda Osmanlı'dan ayrılan Mısır 20. yüzyılın başlarına kadar İngiliz egemenliğinde kalmıştır. 1952'de Hür Subaylar Darbesi ile iktidara gelen Cemal Abdünnasır Mısır'da, yeni bir toplum oluşturma arzusu ile cumhurbaşkanlığı koltuğuna geçmiştir (Cleveland, 2008:35). Nasırist politikalar ile radikal değişiklikler yaşayan Mısır, 1970'e geldiğinde Doğu Bloğuna yakınlaşmasının getirdiği dış politik sorunlar ile karşılaşmıştır. Ardından iktidara gelen Enver Sedat Nasır'ın uygulamalarını terk ederek ekonomide liberalizm, dış politikada Batı yanlısı bir politika izlemiştir (Özdemir, 2020:59-

60). 1980 yılında Sedat'ın suikast sonucu ölmesinin ardından Cumhurbaşkanlığı koltuğuna Mübarek geçmiştir. Hüsnü Mübarek, Sedat dönemi liberal politikaların yapısal reform eksikliğinden kaynaklı Mısır'da yol açtığı ekonomik sorunları ve susturulmuş muhalefetin tepkilerini devralmıştır. İktidara geldiğinde muhalefete serbestlik tanıyacağını ve liberal politikalara devam edileceğini açıklamıştır (Behçet, 2019:310). Arap Baharı ile devrilen Mübarek rejimi otuz yıl boyunca Sedat'tan devraldığı sorunlara kalıcı çözümler üretmek yerine izlediği politikalar ile bastırılan siyasal muhalefeti bilemiş, sivil toplum örgütlerini yasaklamış, ekonomik borçlanma ve üretim eksikliği sonucu enflasyonda ve işsizlikte önemli artış yaşanmıştır.

Bireysel haklar, özel mülkiyet ve kalkınmacı ekonomi anlayışı temelinde liberalleşme uygulamaları Sedat döneminde başlamış, Mübarek döneminde sivil toplumun geliştirilmesi ve piyasa ekonomisinin güçlendirilmesi çerçevesinde devam etmiştir (Balta, 2018:77). Sedat döneminde uygulanan liberal politik ekonomi modelinin Mübarek döneminde de devam ettirilmeye çalışılmıştır (Çetinkaya, 2021:59). Ancak piyasa ekonomisini sürdürecekt sivil inisiyatiflerin güçsüz olması ya da devletin kontrolünde güçlenmeleri, otoriter uygulamalara liberal gerekçeler olarak tanımlanabilir.

Sivilleşmenin yeterince güçlenemediği (güdümlü sivil örgütler) ve serbest piyasanın uygulanamadığı Mısır'da rejim, sorunları çözmede daha çok otoriterleşmiş, işsizlik ve yoksulluk Arap Baharı'nın da etkisiyle halkın Tahrir Meydanında gösterilerine yol açmıştır (Alexander ve Bassiony, 2014:322). Her kesimden halk yoksulluğun giderilmesi, adaletin sağlanması, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin giderilmesi ve

demokrasinin sürdürülebilmesi ortak söylemiyle bir araya gelmişlerdir. (Diana ve Porta, 2020:164). Mısır halkı ideolojik ve inanç farklılıkları olsa da gelir dağılımının düzeltilmesi, haklar ve demokrasinin yaygınlaşmasında bir araya gelerek ortak talepleri dile getirmeleri esasen insani ve hakça paylaşımın göstergesidir. Bir diğer ifadeyle halk farklılıklarına rağmen ortak payda da örgütlenebilmişlerdir.

Bu örgütlü gruplar arasında Kifaye Hareketi, 6 Nisan Hareketi ve Müslüman Kardeşler Hareketi başı çekmektedir. Sedat dönemiyle başlayan ve Mübarek döneminde de uygulanan liberal politikalar Mısır toplumunda sivilleşmeyi ve sivil talepleri yeterince güçlendiremediği gibi liberal uygulamalar rejimin otoriterleşmesine yol açmıştır. Sivil hakların yeterince güçlenmediği Mısır'da liberalleşme, iktidarın otoriter uygulamalarının meşruiyet aracına dönüşmüş ve sivil toplumu oluşturan girişimler ve çabalar iktidarı eleştirdiklerinde iktidar tarafından düşmanlaştırılarak sistem dışına itilmişlerdir.

Demokratik sistemi sürdürmede önemli unsurlardan biri olan sivil toplum ve sosyal hareketler, iktidara mesafeli durması ve iktidarın amaçlarını gerçekleştirmede katkısı nedeniyle rıza üretirken ve iktidar da hegemonyasını sivil toplum üzerinden sürdürürken (Akkaş, 2021:28), Mısır'da sivil toplum, devletin güdümünde ya da karşısında konumlanmıştır. Devlet Mısır'da sivil topluma tanıdığı sınırlı alan içinde var olma imkanı vermektedir (İbrahim ve Wedel, 2007:20). Meslek örgütleri, hayır kurumları, toplumsal ve dini cemaatler olarak örgütlenen ve devletin sınırlandırdığı alan içinde varlığını sürdüren sivil toplum devletin kolayca müdahale ettiği hatta dışladığı örgütler olduğundan dolayı Mısır'da demokrasi açığına yol açmaktadır.

Mısır'da sivil toplum örgütleri barınma, sağlık, eğitim ve beslenme gibi temel ihtiyaçların giderilmesinde etkili olmuşlar ve Mübarek rejiminde sayıları da artmıştır (İbrahim, 2002:253). Özellikle Müslüman Kardeşler Hareketi'nin bu alanlarda faal hareket ederek tabanını geliştirmiştir. Meslek birlikleri, üniversiteler, yargı, camiler ve okullar gibi devlet kurumlarından sokaklara kadar pek çok alanda Müslüman Kardeşler muhalif bir alternatif oluşturmayı başarmış 25 Ocak protestolarında sessiz halkın sesi olmuş ve siyasi parti olarak kurulmasının yolu da açılmıştır (Bayat, 2015:239-240),.

Mübarek, Müslüman Kardeşler Hareketini siyasi parti olma ve mecliste temsil hakkı edinme konusunda engeller çıkarmış ancak Mübarek'in devrilmesinin ardından Müslüman Kardeşler Hareketi, Hürriyet ve Adalet Partisi olarak kurulabilmiştir (Pargeter, 2021:189). Mursi'nin liderliğinde kurulan Hürriyet ve Adalet Partisi iktidara gelmiş olmakla birlikte devlet kurumlarına ve özellikle ordu üzerinde yeterince denetim sağlayamaması nedeniyle iktidarı 3 Temmuz Darbesi ile sonlanmıştır.

25 Ocak gösterilerinde “yeter” sloganı ile halkın sesini temsil eden Kifaye Hareketi, üyelerinin çoğunluğu avukatlardan olan ve çeşitli görüşleri içinde barındıran bir harekettir. Hareketin temelleri 2004 yılında yaklaşık 300 kişinin katıldığı bir konferansta Mübarek yönetiminin uygulamalarına “Yeter” sloganı ile karşı çıkmışlardır (Oweidat, 2008:11). Hareket, Mübarek'in 2005 yılı seçimlerinde aday olmasına yönelik itiraz ile gündeme gelmiş ve Müslüman Kardeşler ile işbirliği yaparak söylemlerini sokaklara taşımışlardır. Mısır Baharı'nın da zeminini oluşturan sokak gösterileri sonucu Mübarek istifa etmiştir (Bayat, 2015:301-303). Protesto deneyimi ve örgütlenme yeteneği güçlü olan

Kifaye Hareketi, Mursi karşıtı Temerrüt Hareketinin oluşumuna da katkı sağlamıştır (Yorulmaz ,2013:14).

6 Nisan Hareketi, 6 Nisan 2008'de Mahalle El Kübra'da devlete ait tekstil fabrikasındaki işçiler tarafından kurulmuştur. 25 Ocak protestosunda önemli gruplardan birisidir (Cole, 2014:98). Tarihsel süreç içinde işçi örgütlenmeleri hakların korunması ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi yönünde grev ve protestolar düzenlemiştir (Telci, 2014:87-88) olmakla birlikte Mısır'da örgütlenmesi, Birinci Dünya Savaşı öncesine dayanmaktadır (Pappe,2019:155). 6 Nisan Hareketi, 3 Temmuz darbesine giden süreçte Mursi karşıtı kampanyada yer alarak Temerrüt Hareketine katılmıştır (Miş ve Telci, 2013:22).

Bu çalışma 25 Ocak 2011'de Mısır'da başlayan Arap Baharı ve sonrasında Mısır'da ilk kez demokratik seçimler ile cumhurbaşkanı seçilen Mursi dönemine ilişkin protestolarda rol alan hareketleri incelemektedir. Bu araştırma özellikle otoriter Mübarek yönetiminin devrilmesinde başat rol oynayan 6 Nisan Hareketi, Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler Hareketi'nin katkılarını açıklamayı amaç edinmiştir. Bu üç hareket Mısır'da demokratikleşmenin önündeki engelleri aşmaya çalışırken 6 Nisan Hareketi ve Kifaye Hareketi, 3 Temmuz darbesine giden süreçte Temerrüt Hareketine katılarak seçimle iktidara gelen Mursi'nin devrilmesinde de rol almışlardır. Demokratikleşmenin temel unsurlarından olan sivil toplum ve sosyal hareketler Mısır demokrasisinde, demokrasi açığına yol açmakta ve sosyal hareketler, demokrasinin önünde engel oluşturmaktadır.

Tez çalışması üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mısır'ın siyasi tarih yapısı ve sivil toplumun Mısır'daki oluşumu ve gelişimi ele alınmıştır. Burada

demokratikleş (tiril)meye katkısı olan sivil toplumun Mısır'daki konumu analiz edilerek demokratik bir sistemin oluşumu için engeller ve imkanlar üzerinde durulmuştur. İkinci bölüm beş başlıktan oluşmaktadır. 25 Ocak 2011'de başlayan Arap Baharı ile devrilen Hüsnü Mübarek yönetiminin sosyal, siyasal ve ekonomik sorunları içinde demokratikleşmenin önündeki engeller ve sivil toplumun durumu incelenmiştir. Böylece Devrimde örgütlenmeyi sağlayan sivil toplumun dinamiği anlaşılmaya çalışılmıştır. Devrim sonrası süreçte Mısır'ın siyasal, sosyal ve ekonomik durumu içinde Mursi iktidarı değerlendirilmiş ve sivil toplumun ikinci bir örgütlenmeyle Darbe sürecini nasıl hazırladığı incelenmiştir. Bu incelemelerde amaç sivil toplumun demokratikleşme beklentisini anlamaktır. Üçüncü bölümde 6 Nisan Hareketi, Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Mısır demokrasisine katkıları, Mursi iktidarı ve Mursi'nin devrilmesi Mısır'ın demokrasi kültürü çerçevesinde incelenmiştir.

1. BÖLÜM: MISIR'DA SİYASET, SİVİL TOPLUM VE DEVLET

1.1. Mısır'ın Siyasi ve Kültürel Yapısı

Kadim başkenti Kahire olan Mısır, Ortadoğu coğrafyasının ve Arap toplumlarının önemli ülkelerinden biridir. Tarihe Arap Baharı olarak geçen demokratikleş(tir)me talebinin önemli merkezlerinden Kahire, Arap dünyasının merkezi konumunu tarih boyunca devam ettirmiştir. 2011 yılı demokrasinin siyaset için ölçü olarak kullanıldığı Ortadoğu rejimlerinde yaşayan halklar, hükümetlere karşı ortak bir taleple rejim değişikliği çağrıları sonucunda otoriter rejimlerin değişim ve dönüşümlerinin başlangıcı olmuştur (Anderson, 2014:63). İlgili ülkelerdeki rejim değişikliklerinin toplumlarda bahara mı yoksa kışa mı yol açtığı bu çalışmanın ilgi alanında yer almaktadır.

Batı dışı toplumların demokratikleşme taleplerinde demokratikleşme açığı nedeniyle (tir) eki getirilmesi gerektiğini belirten Akkaş, Arap Baharı ile tanımlanan demokrasinin de oryantalist yaklaşım tarzı olduğunu belirtmektedir. Böylece halkın demokratikleşme talebi, demokratikleştirilmekte (yaşanan dondurucu soğuklar baharı kış yapmakta) ve baskıcı rejimin meşruiyet aracı olarak kullanılmaktadır (Akkaş, 2011: 328, 333-336). Dolayısıyla toplumların yaşadığı değişimler ve dönüşümler ülkelerin tarihsel miraslarına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Farklılıklar içinde yaşanan ayaklanmalar Mısır'da seçimle gelen Mursi iktidarına yönelik darbe ile son bulmuştur.

Kadim geçmişi ve zengin tarihi ile 19. yuzyıla kadar Osmanlı idaresinde olan Mısır, İngiltere'nin denizaşını imparatorluk genişletme faaliyet alanına dahil edilerek Birinci Dũnya Savaşı'na kadar ũlkenin siyasal ve ekonomik olarak şekillenmesinde rol oynayacak yeni bir dũneme girmiştir (Cleveland, 2008:117-119). Bu yeni dũnemde Mısır modernleşmesinde önemli bir figũr olan Mehmet Ali Paşa, ekonomi ve teknik bilgiler ũzerine yaptığı reformlar ile Mısır'ın kalkınmasında hızlı gelişmeler sağlarken, siyasal kurumlar ũzerinde reform girişiminde bulunmamıştır (Akşın,1988:284). Mehmet Ali Paşa dũneminde başlayan modernleşme hareketleri Mısır halkında yeni hayat arayışına ilişkin arzuları tetiklerken, ũlkede bulunan İngiliz gũclerinin engellemeleri ve geleneksel siyasi eğilim nedeniyle yeni bir siyasal sistemin kurulması mũmkũn olmamıştır (Hourani, 2013:384). Geleneksel sistemin devam ettiği İngiliz etkisi altındaki dũnemde, İngiliz yetkililerin askeri ve ekonomik olarak Mısır'a yũkledięi sorumluluklar toplumsal tabanda hoşnutsuzlukları beraberinde getirerek milliyetçiliği krũklemiř ve 1918 yılında Vefd Partisi kurulmuştur (Gönen, 2019:12). Vefd Partisi İngiliz idaresini reddetmiştir.

Vefd Partisi sekũler olup toplumun her kesimi ile bağ kurarak İngiliz karşıtlığının szcũsũ olmuş ve 1919 Devriminde rol oynamıştır (etinkaya, 2021:49). 1919 Devrimi, İngilizler tarafından sũrgũn edilen Vefd lideri Zaglul'a Mısır'ın tũm toplumsal kesimlerinden (Kahire'de hukuk fakũltesi öğrencileri, memurlar, avukatlar, tramvay işçileri, kadınlar ve hatta kylũlerden oluşan toplumun bũyũk kesimi) gelen bağımsızlık isteği, İngiliz şiddetine rağmen bağımsızlık gösterilerinin artması ancak Zaglul'un, Paris Barış Konferansına katılması ile sakinleşebilmiştir. Konferansta bağımsızlık isteyen Vefd'in talebi 1922 yılında kabul edilmiştir (Cleveland, 2008:220).

Konferans'ta imzalanan antlaşma ile Mısır'a fiili bir bağımsızlık getirmek yerine İngiliz çıkarlarının korunduğu bir düzeni ortaya çıkarmıştır. Bu yeni düzen 1937 yılında Mısır'ın Milletler Cemiyeti'ne girişine kadar devam etmiştir (Duman, 2010:297-309). Ancak 1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı ile Mısır'dan elini çekmeyen İngiliz statükosu varlığını devam ettirmiştir. Savaş başladığında Ali Mahir başkanlığında koalisyon hükümeti ile yönetilen Mısır'da, Mahir'in 1940 yılında istifasının ardından yaşanan istikrarsızlıklar sonucu 1942 yılında Vefd partisi tarafından yeni hükümet kurulmuştur (Cleveland, 2008:228; Ugan,2020:75). Yeni hükümet İngiliz statükosunda pasif bir siyasal yönetim sergilemiş ve bu durum halkta hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Bu hoşnutsuzluk halkı ortak noktada birleştirebilen İslami muhalif bir hareket olarak Müslüman Kardeşler Hareketi gibi toplumun taleplerine cevap verebilecek hareketlerin doğmasına yol açmıştır (Arı ve Koç, 2014:227). Örgütlü veya örgütlü olmayan gruplarla arası iyi olan İngiliz karşıtı Müslüman Kardeşler Hareketi, Vefd yönetimi tarafından tehdit olarak algılandığından politika dışına itilmiştir (Gülenç, 2016:37). Politik sorunlar ve İngiliz taraftarlığı halkın Vefd'e olan güvenini azaltmış ve Mısır'da halk yeni bir temsil aktör arayışı içine girmiştir (Kuduoğlu, 2016:89). Seküler saiklerle hareket eden Vefd Partisi, Mısır'ın bağımsızlığında Mısır halkı tarafından desteklenmekle birlikte toplumun kültürü ile bağını kurmakta güçlük çeken Vefd partisinin halkın demokratikleş(tir)me arzularını temsil etmede zorluklarla karşılaştığı söylenebilir.

Halkın azalan güveni ile başlayan temsil aktör arayışı, Kral'ın kötü yönetimi ve Arap İsrail Savaşında yaşanan ağır yenilgi, 1952'de Cemal Abdünnasır'ın başını çektiği genç subaylardan oluşan bir grubun darbesi ile sonuçlanmıştır (Özdemir,2020:57). Hür

Subaylar Darbesi olarak adlandırılan bu darbe sonrası, Mısır Anayasası yürürlükten kaldırılarak cumhuriyet ilan edilmiş, General Necip Cumhurbaşkanı olmuş ve siyasi partiler kapatılmıştır (Zeybek, 2015:20). Siyasi bir oluşum olmaması ve Hür Subayları desteklemesi sebebiyle darbe sonrası kapatılma gereği duyulmayan Müslüman Kardeşler Hareketi, 1954'te iktidara gelen Abdünnasır'ın politikalarına yönelik eleştirel tutumları nedeniyle tehdit olarak algılanmış ve Abdünnasır'a yapılan suikast girişiminin sorumlusu olarak kapatılmıştır (Ugan, 2020:97-98). 1950'li ve 60'lı yıllar Mısır tarihinde ve uluslararası arenada etkileri olan Nasirist politikalar önemli rol oynamıştır.

Ekonomik, sosyal ve politik uygulamaları ile dönemine damga vuran Abdünnasır 1956'da yapılan seçimlerde iktidar olmuştur. 1956 sonrasında Doğu bloku ile yaklaşan Abdünnasır, Süveyş Kanalı'nı millileştirerek uluslararası krize yol açan bir karar almıştır (Oran, 2013:627). Nasirizm çerçevesinde sosyal ve politik dönüşüm için devlete sorumluluk veren Abdünnasır, tarım ve sanayiye yapılan devlet yatırımları sayesinde ekonomik büyüme ve gelişmeyi yakalayabilmiş ve yoksulluk oranında önemli bir iyileşme yaşanmıştır. Ancak 1965 sonrası Nasirizm uygulamaları, Mısır'ın dış politikadaki imajının etkisi ile de tersi yönde bir seyir izlemiştir (Gerges, 2018:286-289). Nasirist politikaların örnek gösterildiği Ortadoğu ve diğer Arap devletlerde, ülkelerin iç işlerine müdahale endişeleri Mısır'ın dış politikada ki imajını zedelemiştir.

Dış politikadaki olumsuz gelişmeler ve ekonomik sorunların miras kaldığı Nasır dönemi, Abdünnasır'ın 1970 yılındaki ölümünden sonra yerine Enver Sedat'ın geçmesi ile sonlanmıştır. Sedat kendi döneminde Mısır'ı selefinden farklı bir seyirde

ilerletmiştir. Doğu Bloğuna yakın olan Abdünnasır'ın dış politik düzleminin Mısır için tehdit oluşturduğu inancı ile Sedat, Batı Bloğuna yakınlaşarak ekonomisini yabancı yatırımcıya açan (infithah programı) ve özel yatırımlara ağırlık veren liberal bir programı uygulamaya koymuştur (Zeybek, 2015:26-30). Programın uygulanması konusunda kararlı davranan başkan Sedat, iç politikada kendisine muhalif sayılacak Vefd, Müslüman Kardeşler ve Nasırcıların siyaset yapmalarına müsaade etmemiştir. Ancak özellikle İslamcılarla ilişkilerini belli bir mesafede tutarak, Müslüman kardeşlere kontrollü bir alan tanımıştır (Behçet, 2019:307-309). Kendilerine Sedat tarafından verilen alan ile fırsat bulan Müslüman Kardeşlerin de aralarında bulunduğu İslamcı gruplar, Sedat'ın yönetiminde güçlenerek Mısır'ın politikası ve sosyal düzenine yönelik fikirlerini sesli şekilde ifade edebilir duruma gelmişlerdir.

Sedat'ın liberal politikaları sonucu yaşanan ekonomik kötüleşme ve İsrail hükümeti ile yapılan barış, İslamcıların muhalefetiyle karşılaşmıştır. Böylece Sedat yönetiminin baskısı ile İslamcı gruplar arasında gerilimler artmıştır (Ranko, 2012:69-71). İslamcı muhalifler rejime yönelik tehdit oluşturdukları gerekçesiyle tutuklanmışlar, 1981 yılında Sedat'a yapılan suikast ile rejim devrilmiş ve yönetime Hüsnü Mübarek geçmiştir (Cleveland, 2013:424).

Hüsnü Mübarek Sedat döneminde başlayan liberal politikaları devam ettirmesine rağmen otuz yıllık iktidarı boyunca liberalizmin demokratikleşme argümanı Mısır'da liberalizmin beklentilerine cevap verecek boyuta ulaşamamıştır (Çetinkaya, 2021:59). Otuz yıl süresince demokratikleşmenin göstermelik parlamento ve kontrollü

seçimlere rağmen askeri diktatörlük olarak yönetilen sistemde “mış” gibi gösterilmesi, halkın parlamenter yönetim arayışına cevap veremediği için Mısır’da 2011 yılında Arap baharını yaşamıştır (Cole, 2014:83). Mısır’da siyasi sistemin, (tiril) ve (mış) gibi unsurlar ile araçsallaştırılması, halkın demokrasi arzusuna rağmen demokratikleşme, demokratikleşemeyen unsurlar ile sürdürülmesine yol açmıştır. Demokrasi arzusu halk açısından baskılanma ve yöneticiler için ise baskılama unsurlarını meşrulaştıran araca dönüşmüştür.

1.2. Devletin Demokratikleş (eme) me Sorunu

Demokrasi Abraham Lincoln'un deyimi ile halkın, halk tarafından, halk için yönetilmesidir. Bir yönetim biçimi olarak demokrasi, farklı yaklaşımlar ve modeller ile çeşitlenmektedir. Demokrasinin günümüz dünyasında en yaygın kabulü olan liberal demokrasi modeli, siyasi makamların seçim ile belirlendiği dolaylı bir temsil, rakip siyasi partiler ve hareketlerin bulunduğu, siyasi çoğulcu rekabet ortamı ve devlet ve sivil toplum arasındaki ayırım gibi özellikleri taşıyan model olarak tanımlanmaktadır (Heywood, 2013:113). Demokrasi yalnızca bir yönetim biçimi olarak değil aynı zamanda siyasi ideallerin devlet ötesi bir alanda işlediği değerdir (Minogue, 2000:85). Buna göre güvenlik, sosyal eşitlik, özgürlük ve insan refahı değerlerini topluma sağlayan devletler demokratik olarak adlandırılmaktadır (Tilly, 2007:7). Ancak demokrasinin değerleri ile demokrasinin uygulanabilirliği toplumların kültürlerine göre farklılık göstermektedir.

19. yüzyıla kadar Osmanlı idaresinde olan Mısır, İngiltere'nin işgali ile ekonomik ve siyasi olarak İngiliz politikalarının etkisi altına girmiştir (Cleveland,

2008:118). İngilizler, Mısır üzerinde kurduğu hegemonik ilişkiler yoluyla Mısır'ın modernleş(tiril)mesinde etkin rol almışlardır (Mert, 2022:61). Modernleş(tir)me doğrultusunda gerçekleşen yapısal dönüşüme paralel olarak Mısır'da çeşitli biçimlerde sivil örgütler ve siyasi partiler kurulmuştur (Çetinkaya, 2021:41). Ancak İngiliz hegemonyası doğrultusunda kurulan bu kuruluşlar, Mısır'ın bağımsızlığında, bağımsız politikalar yürütmesinde ve demokratikleşmesinde yeterli olamamıştır. Zira temel amacı bağımsızlık olan Mısır için demokrasinin değerler unsuru arka planda kalmıştır (Özbudun, 2011:65). Bu nedenle Mısır'da demokratikleşme yerine İngiliz hegemonyasında başlatılan demokratikleştirme çabalarından söz etmek mümkündür.

1922 yılında İngilizlerin Mısır'a verdiği yarı bağımsızlığın ardından 1923 yılında ilan edilen anayasa ve 1924 yılında yapılan seçimler sonucu Mısır parlamenter demokrasiye geçmiştir (Cleveland, 2008:221). Mısır'da yeni kurulan parlamenter demokrasi, Kral ve Vefd Lideri Zaglul arasında anayasanın Krala verdiği geniş yetkiler sonucu yaşanan tartışmalar ile sarsılmıştır (Arı ve Koç, 2014:226). Kral ve Zaglul arasındaki tartışmalar demokrasinin verimli işlemesi önünde engel oluşturmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilediği siyasal ve ekonomik durum Mısır halkının, İngiliz hegemonyasındaki Vefd Partisine tepkisini artırmıştır (Cleveland, 2008:228). Mısır siyasetindeki olumsuz gidişat, ülkedeki İngiliz varlığı ve halktaki hoşnutsuzluklar sonucu 1952 yılında Hür subaylar darbesi gerçekleşmiştir (Kurt, 2018:81).

1956'da tek partili anayasanın kabul edildiği sistemde, tek aday olarak Nasır cumhurbaşkanı seçilmiştir (Zeybek, 2015:20). Darbenin öncüsü Nasır, siyasi partileri

kapatarak eski rejime ait kalıntıları da yok etmiştir (Fahmy ve Faroqı, 2017:32). Muhalif gazetecileri ve öğrenci gruplarını susturmuştur (Hopwood,1993:41). Nasır, ordu karşısında sivil bir güç olması amacıyla Arap Sosyalist Birliği kurarak, devlet ve hükümet arasındaki ayrımı kaldırmış ve kuvvetler birliğini getirmiş böylece yeni bir sistem dizayn etmiştir (Akyol, 2019:71). Dizayn edilen sistem demokratik görünmesine rağmen meclis, cumhurbaşkanının kararlarını onaylayan kuruluşa dönüşmüştür (Cleveland, 2008:354). Demokratik görünümlü bu sistem gerçekte devletin toplumu kontrol ettiği otoriter bir sistemdir (Kurt, 2018:86). Sivil toplumun güçlü olmadığı Mısır'da demokratik kurumlar güdümlü olarak oluşturulmakta ve demokratik sistem ağır aksak işlemektedir.

Siyasi mühendislikle kurulan Nasırist sistem 1969 yılında cumhurbaşkanı Nasır'ın kalp krizi sonucu ölümü ile sonlanmıştır. 1970 yılında cumhurbaşkanı olan Enver Sedat, Nasır'ın politikalarında görünür bir değişime gitmiştir. Bu yolda bir tarafta Nasır rejiminde yaşanan adaletsizlik ve korkudan muzdarip olanlara özgürlük getireceğini ilan ederken diğer tarafta Nasır yanlılarını tasfiye etmiştir (Gerges, 2018:315-316). Sedat döneminin otoriter uygulamaları nedeniyle sadece üç küçük siyasi partinin çalışmasına ve bazı gazete faaliyetlerine izin vererek devlet kontrolünde demokratikleşme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (İbrahim, 2002:37). Ekonomik alanda Nasır'ın kapalı ekonomi modelinin aksine batının liberal politikalarını uygulamıştır (Alexander ve Bassiounı, 2014:46). Uluslararası sistemin gerekliliklerine uygun olarak Ortadoğu ülkelerinde hakim paradigma olarak uygulanmaya çalışılan neoliberal politikalar, demokratikleşme ve sivil toplumun özgürleşmesi söylemlerine rağmen piyasalar, devletin kontrolü ve denetimi altında kalmıştır (Çetinkaya, 2021:59). Bir diğer ifadeyle Nasır

dönemi sosyalist politikalar yerini neoliberal uygulamalara bıraksa da Sedat dönemi politikaların, piyasanın devlet tarafından kontrol edildiği ve denetlendiği bir sistem olarak devam etmiştir.

Küresel düzeyde hakim paradigma olan neoliberal sistem, uluslararası ilişkilerde karşılıklı bağımlılığı gerekli kılarak hiçbir ülkenin tam olarak bağımsız olmasına izin vermemiştir (Balta, 2018:142). Liberal Ekonomi politikaları bağlamında Enver Sedat, Açık Kapı politikasını Mısır siyasetine ve ekonomisine entegre edecek uygulamaları başlatmıştır. Uygulamalar kapsamında yatırımlara vergi muafiyeti ve sıfır gümrük vergisi gibi yasal düzenlemeler getirilmiştir (İbrahim, 2002:37). Açık kapı politikasının gereği artan kaynaklar sayesinde Mısır ekonomisinde iyileşmeler yaşanmasına rağmen bu artış yapısal dönüşümler ile desteklenmemiştir (Eğri, 2017:75). Yanlış ekonomi uygulamaları sonucu yoksullaşan işçiler, 1977 yılında Ekmek İsyanı ile hükümete yönelik protesto düzenlemişlerdir (Akkaş, 2011:335). Yanlış uygulamalar sonucu bütçenin artan yükünü IMF'den alınacak borç ile kapatma çabaları, protestoların artmasını engelleyememiştir (Akyol, 2019:87). Protestoların bastırılmasında şiddetin kullanılması ve protestoların ekonomiye verdiği zararlar Mısır'ı derinden etkilemiş, uluslararası kuruluşların tavsiye kararları ile ABD ve Arap ülkeleri finansal destek vererek Mısır'a müdahil olmuşlardır (Eğri, 2017:79). Bir tarafta neoliberal politik uygulamalar ile gelir dağılımındaki adaletsizlik artmış diğer tarafta halkın taleplerini karşılayamayan hükümet ile halk arasında gerilim siyasetin, siyasi istikrarsızlıktan beslenerek sürdürülmesini beraberinde getirmiştir.

Ekonomik liberalleşme, cumhurbaşkanının yakın çevresinde servet artışı sağlarken, Mısır halkının durumundaki kötülüğü değiştirmemiş, siyasal liberalleşme farklı fikirlerin gelişmesine fırsat vermesine rağmen Sedat'ın çıkarları ile çatıştığı için siyasal çoğulculuğun gelişmesi söz konusu olmamış böylece halk ve cumhurbaşkanı arasındaki diyalog kopmuştur (Cleveland, 2008:423). Halkta oluşan hoşnutsuzluk Mısır'ın İsrail ile anlaşması ve ABD'ye karşı bağımlılığın artması ile giderek derinleşirken, İslami muhalefetin gelişmesini sağlamıştır (Cleveland, 2008:424).

İktidarını korumak isteyen Sedat müttefik arayışı doğrultusunda, Müslüman Kardeşlerin hapisteki üyelerini serbest bırakarak İslam'ın Yükselişi için İslam'ın en eski medresesi olan El-Ezher'e kampanya desteğinde bulunmuştur (Mert, 2022:261). Böylece muhalif tepkileri azaltmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Sedat'ın iç politikadaki yanlış uygulamaları ile artan muhalefet ve dış politikada İsrail'e yakın tutumu, 6 Ekim 1981'de Kahire'de Yom Kippur savaşı anısına düzenlenen askeri geçitte uğradığı suikast sonucu öldürülmüştür (Çınar, 2019:18). Mısır'da otuz yıl boyunca iktidarda kalan Hüsnü Mübarek yönetiminde demokrasi talepleri Arap Baharı ile filizlenecek ancak kısa süre içinde Mısır halkı Arap kışına dönecektir. Böylece iç ve dış etkilemeler ile siyasi istikrarsızlıktan kurtulamayan Mısır'ın, halkın demokrasi arzuları ile siyasi mühendislik çabaları arasında med cezir yaşamaktadırlar.

1.3. Toplumun Demokratikleş(eme)me Sorunu Olarak Sivil Toplum

Sivil toplum çeşitli bakış açıları ile birçok düşünür tarafından çeşitli biçimlerde yorumlanmış bir kavramdır. Mısır sivil toplumu çalışmada Gramscian açıdan

değerlendirilmiştir. Gramsci sivil toplum kavramını tanımlarken Batı ve Doğu toplumlarını karşılaştırmaktadır. Devlet ve sivil toplum arası kurulan hegemonik ilişkinin Batı'da mevzi, Doğu'da ise manevra ile kurulduğunu belirten Gramsci, devletin Batı'da toplumun çekişen ve uzlaşan diyalektik birlikteliği ile Doğu'da ise zora dayalı kurulduğundan sivil toplumunda güçsüz ve güdümlü olduğunu söyler (Gramsci, 1986:38-39) . Günümüzün devlet anlayışı ve devlet ile sivil toplum ilişkileri, Batı'da feodaliteden sanayiye ve düşünceden yaşama dönüşüm ile gerçekleşirken Doğu'da yaşanan değişimin siyasi mühendislikle sürdürülmesi, toplumlarda travmalara yol açmıştır.

Gramsci'den hareketle sivil toplum; sınıfların politik iktidarı etkilemek için ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerde hegemonya mücadelesi içinde olan bir alandır. Bu alanda gazete, dergi ve radyo gibi kitle iletişim araçları ile okullar dernekler, spor ve kültür kulüpleri ve sendikalar gibi örgütler yer almaktadır (Özgüden, 2015:38-39). Sivil Toplum gönüllü, kendini geliştiren, devletten özerk ve yasal düzene bağımlı olarak devletten isteklerde bulunan ve devletin kurumlarını sorumlu tutan örgütlü toplumsal alanı ifade etmektedir (Yıldırım, 2003:227).

Toplumdan farklı olan sivil toplumun kullandığı aygıtlar ile farklılığını tespit etmek gerekmektedir. Gramsci, sivil toplumu hegemonyanın yönlendirme işleviyle konumlandırırken karşısına egemenlik yani zor işlevini kullanan devleti konumlandırarak farklı düzeylerde olan iki kavramı ve konumlarını açıklamaktadır (Anderson, 1988:41). Bu açıklama sivil toplum ve devlet arasındaki karşılıklı ilişkiyi anlamak ve konumlarını saptamak için önemlidir.

Gramsci'nin sivil toplum yaklaşımında hegemonya kavramı önemli bir yer işgal etmektedir. Hegemonya sürekli bir uğraş olarak bilinçli ve düşünce üreten kimselerin siyasal strateji geliştirdikleri praxis bir eylemdir. Bu eylem fiziksel güç ve zoru ahlaki ve kültürel ikna yani rıza ile birleştirilerek, hakim güç için siyasal kontrol sağlama işlevi görmektedir (Ransome, 2011:176 ve 179). Hakim güç farklı sınıfların rızasına dayanarak empoze ettiği değerlerin ve yaşam biçiminin karşılıklı olarak gerçekleştirilmesini içermekte böylece toplumsal sınıfların razı olduğu bir hakim sınıfın hegemonyası sürdürülmektedir (Okur, 2015:137). Hegemonyanın kurulması toplumsal sınıfların kontrolünü sağlamakta örneğin batı toplumlarında kapitalizmin devamı için burjuvazinin, işçileri rıza ile yönetmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Anderson, 1988:46). İşçi, emeğinin karşılığını alamasa da sömürüldüğünün de farkında olamamaktadır.

Sivil toplum alanında ve rızaya dayalı gerçekleşen hegemonya kuruluşu ile devletin gücü, sivil toplumun razı olması ile belirlenmektedir (Ransome, 2010:186). Bu rızaya dayalı hegemonya kuruluşu Gramsci'ye göre üç biçimde gerçekleşmektedir. Sivil toplum ve devletin birbirine karşı olduğu doğu toplumlarında devlet baskı ile egemenliğini sürdürürken ikinci tipte devlet sivil toplum ve siyasal toplumdaki meydana gelmekte ve son tipte ise devlet, sivil toplum ile iç içe girmektedir (Akkaş, 2021:24). Gramsci'nin sivil toplum ve devlet ilişkilerini hegemonya üzerinden anlattığı günümüz batı toplumları ikinci ve üçüncü tipte yer almakta, doğu toplumları ise birinci tipte olduğunu belirtmektedir.

Batı'da kapitalizm ve burjuva kültürüne bağlı olan sivil toplumu iktidar gücüne (ekonomik, siyasal ve hukuki) karşı harekete geçen vatandaşlar oluşturmaktadır (Grovoqui,

Leonard, 2008:179). Bu durumda Batı'da sivil toplum ile devlet arasında güç mücadelesinden ziyade karşılıklı güç dengesi ortaya çıkmaktadır. Güç dengesini sürdüren gelişme ise liberal ideolojidir. Anderson'un yorumlaması ile devlet, kitlelerinde razı olduğu baskıya sahip olarak, sivil toplumla stratejik bağlantı kurmaktadır (Ransome, 2010:187). Liberal ideolojiye göre uygulanan ekonomik politikalar doğrultusunda devletlerin küçülmesi ve küreselleşme olgusunun ortaya çıkması ile sivil toplumun küresel düzeyde önemi artarken, devletlerin küçülmesinden kaynaklı olarak önceden siyasal toplumun üstlendiği rollerin çoğu sivil toplum alanına kaymaktadır (Yıldırım, 2003:232).

Doğu'da birbirine karşı olan devlet ve sivil toplum ilişkilerini açıklamak için toplumsal yapıyı ve inançları analiz etmek gerekir (Gün, 2017:162). Toplumsal yapı analiz edildiğinde Mısır'da sivil toplumun mottosunu aile oluşturmaktadır. Aile; sosyal, kültürel, ekonomik ilişkilerin yaşandığı, dini öğretilerin ve toplumsal örgütlenme kültürünün kazanıldığı sosyal ve psikolojik bir merkezdir (Singerman, 2006:8). Mısır'da sivil toplumun gelişimi açısından ailenin rolüne bakıldığında, ortak kültürün ortak fikirleri filizlendirdiği bir sosyal ağ olarak hegemonya kurmak için elverişli ortam olduğu görülmektedir (Cankurtaran, 2019:14). Toplumun temel unsuru olan aile, kişilerin yetiştiği sivil birimler olup sivil toplumun nüvesini oluşturmaktadır.

Doğu'da Batı'nın aksine sivil toplumun kişiden ziyade toplumsal birim olan aile tarafından oluşturulması, hegemonik ilişkilerin de aileler üzerinden gerçekleştirilmesine yol açmaktadır (Özen, 2015:21). Bu gelişim, Batı toplumlarında bireyciliğin özel mülkiyeti ve vatandaşlık kavramını inşa etmesinde, Doğu toplumlarında

ise özel mülkiyetin olmayışı sonucu vatandaşlık kavramının devlet tarafından üretilmesinde görülmektedir (Akkaş, 2012:107). Bu minvalde Mısır'da ekonomik ve politik hegemonya sosyal ilişkilerin üretildiği alanlarda, çağın gereklerine uygun olarak Nasır döneminde Nasirist sosyalist politikalar ile Sedat ve Mübarek dönemlerinde ise liberal politikalar aracılığı ile kurulmuştur (Roccu, 2013:28).

Günümüz neoliberal politikaların uygulandığı dünyada kurulan hegemonyaya göre liberalizmin referans alındığı küresel kapitalist sistemde devlet temelli hegemonya anlayışı devletlerarası düzenin devamlılığı için diğerlerinin de kapasitesini artırmayı gerektirmektedir. Kapasite artırımı için gerekli araçlardan birisi de toplumların demokratikleş(tiril)mesidir (Akkaş, 2020:55). Diğerlerinin liberalleşmesi için ihtiyaç duyulan demokratik araçlar, halkı harekete geçirebilecek siyasi rızanın inşası ile mümkün olabileceğinden siyasi sorunların kültürel kabuğundan sıyrılması gerekmektedir (Harvey, 2015:47). Böylece küresel ortak bir rıza inşası gerçekleştirilebilir. Ortak rızanın inşası medya ve sivil toplum aracılığı ile oluşturulan fikir ikliminde siyasal partilerin ve devletin ele geçirilmesini sağlamaktadır (Harvey, 2015:48). Küresel kapitalizmin sürdürülmesinde ideoloji olarak liberalizm demokrasi ile doğrudan ilişkisi olmasa da demokrasinin mütememmim cüzü olarak vurgulanmıştır.

Liberal ideoloji doğrultusunda inşanın gerçekleştiği varsayımı ile demokrasi ve liberalizm arasında güçlü bir bağ olduğunu düşünenlerin çoğunlukta olduğu görülür (Cevheri, 2018:111). 1980'li yıllarda Ortadoğu'da liberal ekonomi politikaları ile demokratikleşme ve sivil toplum söylemlerinin paralel gelişme göstermesi,

demokratikleşmenin liberal politikalarla ilişkilendirildiğine işaret etmektedir (Çetinkaya, 2021:59). Liberalizmin teşviki 1980 sonrası Ortadoğu'da siyasal söylemlerde sıklıkla anılır olmuştur. Bu söylemlerin artması yalnızca dışa açılımla Arap toplumlarında gerçekleşen siyasi dönüşümlerle ilgili olmayıp kültürlerinde yer alan iç ve dış normların varlığı ile de ilişkilidir (İbrahim, 2007:29 ve 36-37). Kültürel bağlamda liberalimin rıza ile inşa edilebilmesi için gerekli olan sivil toplum kurumları da Batıdaki konumundan farklıdır.

Otoriter devlet yapıları sivil toplumun oluşması için önemli olan toplumun kendini gerçekleştirmesini ve çıkar gruplarının gelişmesini engelleyerek ekonomik, toplumsal ve siyasal alanları kendi denetiminde tutmaktadır (Bayat,2006:66). Ancak otoriter devletlerin sivil toplumun kurulması önünde engeller oluşturmasına rağmen siyasi olmayan alanlarda oluşturulacak sivil toplum kurumları değişimi gerçekleştirebilmektedir (İbrahim, 2007:45). Sivil toplumun bu amacına uygun olarak Arap dünyasında devletlerin otoriter yapılarına rağmen insan hakları savunucuları, sanatçılar, yazarlar ve din adamlarının hükümetleri zorladığı görülmüştür (Bayat,2006:69). Otoriter yönetimlere rağmen Arap toplumlarında sivil toplum kuruluşlarının ülkelerin bağımsızlıklarından itibaren var oldukları bilinmektedir (İbrahim, 2002:251).

19. yüzyılda Avrupa kültürünün Mısır'da hakim hegemon kültür olması aydınları ve bunların kuracağı sivil ve siyasal kuruluşları etkilemiştir (Çetinkaya,2021:41). 19. yüzyılda ortaya çıkan sivil ve siyasal kuruluşlar Mısır işçi ve emek tarihinin başlangıcını oluşturmuştur. Birinci Dünya Savaşından bir yıl önce sendikal çatıda örgütlenen işçiler 1918 yılında Kahire demiryolu işçileri olarak ünlenen grup olarak grevi

başlatmışlar, bu sayede yabancı yatırımcıları masada uzlaşmaya mecbur bırakmışlardır (Pappe,2019:155). 1912 yılında avukatlar, Avukatlar Birliği'ni kurmuş ve Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan Vefd Partisi çatısı altında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Harders, Jurgensen, Tabbara, 2007:65). Siyasal oluşum örneği olarak 20. yüzyılın başında milliyetçi saiklerle oluşturulan Hizbul Vatani ve Hizbul Umman Mısır'da kurulan siyasal oluşumlardır (Arı ve Koç, 2016:226).

İkinci Dünya Savaşı sonrası sendikal önderlik tekstil işçilerine geçmiştir. Mısır sanayisinin çoğunluğunu elinde bulunduran tekstil işçileri 1945 ve 1952 yılları arasında çok sayıda grev gerçekleştirmiştir (Pappe, 2019:156). 1942 yılında işçi örgütlenmeleri yasal düzenleme ile örgütlü sendikal faaliyetlerini yürütebilecekleri ve yasaklı olanların serbestlik kazanacağı bir güvence elde etmişlerdir. İşçi sendikaları için yapılan ve günümüzdeki yapısını oluşturan düzenleme 1957 yılında Nasır döneminde gerçekleşmiştir (Bozbaş, 2016:185). Nasır, iktidara geldiğinde siyasal partileri kapatmış ve meslek birliklerinin siyaset ile ilişkisine izin vermeyerek muhalefetin oluşmasını engellemiştir (Özdemir, 2020:67). Sendikal düzenlemeler yapan Nasır, işçilerin örgütlenerek siyasal birlik kurmalarını engellemiştir. Bu amaçla meslek birlikleri içinde yasa ile denetim aygıtı oluşturarak meslek birliklerinin seçimlerine müdahale etmiştir (Harders,Jurgensen, Tabbara,2007:67). Nasırizm olarak bilinen devlet kontrolündeki uygulamalar, Mısır'da sivil toplumu oluşturan meslek birliklerinde de uygulamaya konulmuştur.

1970'li yıllar devlet merkezli modelin yerine liberal modelin uygulanmaya başlandığı yıllardır(Özen, 2015:52). Enver Sedat yönetimindeki Mısır'da sivil toplum

faaliyetlerinde ve sayılarında artışlar görülmüştür. Sedat sendikal hareketlere ve siyasal partilere serbestlik getirmiştir (Harders,Jurgensen, Tabbara,2007:67). Liberal ekonomi politikaları ile Mısır ekonomisinde yakalanan büyüme yanlış uygulamalar sonucu halkın ekonomik durumunun kötüleşmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda 18 Ocak 1977'de işçilerin ve üniversite öğrencilerinin sokaklara döküldüğü protestolar başlamıştır (Çetinkaya, 2021:57). Sedat yönetimine yönelik protestolar yalnızca ekonomik nedenlere yönelik değil aynı zamanda dış politikada izlediği stratejilerden de kaynaklıdır. Sedat'ın dış politikada İsrail ile yakınlaşması, Mısır'da sivil toplumun önemli ayağı olan İslamcı gruplar tarafından da tepkiyle karşılandığı için Sedat iktidarının devamı sağlamak adına İslamcı grupların desteğini almak amacıyla Müslüman Kardeşler, El Cihat, El Hicret ve Tekfir hareketlerine serbestlik tanımıştır (Zeybek, 2015:31). Ayrıca Sedat, Nasır döneminde yasaklı olan siyasal partilere serbestlik tanımış devlet kontrolünde medya ile hukuk ve demokratik değerleri sağladığına inanmıştır (İbrahim, 2002:37). Kısaca sivil toplum Mısır yönetimi ve liderleri tarafından muhalif örgütler olarak tanımlanmış ve muhalefet ise demokratikleşmenin önündeki temel engel olarak yorumlanmıştır. Böylece sivil toplumun güçlenemediği ve muhalif olmanın da öteki/düşman olarak algılandığı Mısır siyasetinde toplumun demokratikleşme talepleri de göz ardı edilmiştir.

Ortadoğu'da tarihsel kökleri bulunmasına rağmen siyasal değişimi gerçekleştirme kapasitesi düşük olarak var olan sivil toplum kuruluşlarının siyasal kapasite düşüklüğünün nedenleri vardır. Batılı bir kavram olarak sivil toplum kavramı İslami epistemoloji tarafından doğrudan kabul edilmemektedir. Çünkü İslami inanç sistemi demokrasinin Arap toplumları için tarih, kültür ve gelenekleriyle uyumlu olmasını

gerektirmektedir (Lewis,2017:69). Buradan hareketle İslam'ın demokrasiyle uyumundan ziyade hangi koşullar altında Müslümanların demokrasiyi uyumlu hale getirecekleri fikri ortaya çıkmaktadır (Bayat, 2015:34). İslam ve demokrasi arasındaki ilişkiyi eleştirenlere bakıldığında da aslında eleştirinin sivil topluma değil de laik sivil topluma yönelik olduğu görülmektedir (İbrahim, 2007:53).

Mısır sivil toplumunun tarihi incelendiğinde Osmanlı yönetimindeki Mısır'da sivil toplum; hayır kurumları, meslek örgütleri, loncalar ve vakıflar olarak görülmektedir. İngiliz yönetimi altındaki ticaret birlikleri, kültürel kulüpler, dernekler, meslek örgütleri gibi çeşitli sivil toplum kuruluşları kurulmuştur. Napolyon'un Mısır seferi ve ardından İngiliz işgali altındaki Mısır, ekonomik ve kültürel hayatın değişimine yönelik toplumsal hareketlerin filizlendiği yıllardır. İngiliz işgali ve Kavalalı yönetimindeki Mısır'da başlayan modernleşme hareketleri, modern devletin kamusal hayata yönelik kontrolünü artırarak sosyal sınıf, dini cemaat ve meslek gruplarının ortaya çıkmasına yol açmıştır (Çetinkaya, 2021:30). Kısaca demokratikleşmenin önemli unsuru olan sivil toplum kurumsallaşmadığından Mısır siyasi yapısında araçsallaştığından (ihtiyaç hissedildiğinde eklemlenen bir unsur) dolayı demokratikleşememenin sorunu olarak da varlığını sürdürmüştür.

2. BÖLÜM: HÜSNÜ MÜBAREK'TEN MUHAMMED MURSI'YE MISIR'DA DEMOKRASİ

2.1. Hüsnü Mübarek Dönemi Devletin Demokratikleş(tiril)mesi

Enver Sedat'ın suikast sonucu öldürülmesinin ardından 14 Ekim 1981'de subay olan Hüsnü Mübarek, otuz yıl boyunca Mısır devlet başkanı olmuştur. Mübarek dönemi Mısır'da siyasal ve ekonomik açıdan liberalleşme çabaları olsa da önemli reformların gerçekleşemediği ve gelir dağılımı sorunlarının daha çok arttığı yıllar olmuştur (Cleveland, 2008:436). Mübarek'in yönetimdeki ilk yılları, meşruiyetini kanıtlamaya çalıştığı, Sedat'ın suikastının ardından ülkedeki kargaşa ortamında istikrarı koruyarak temkinli davrandığı pasif yıllar olmuştur (Çınar, 2019:18). Ayrıca kendisi de seçildikten sonra Sedat dönemi uygulamaların korunduğunu ilan etmiştir (Behçet, 2019:310). Zaten Hüsnü Mübarek, Sedat dönemi politikaların değişimini gerçekleştirecek mizaca sahip olmadığı gibi yönlendirecek danışmanları da yeterli değildi (Amin,2011:57). Liberal ekonomi politikalarının uygulanacağı vaatleri yapılmakla birlikte uygulamada gerçekleştirilememesi sonucu ülke ekonomisi kötüleşmiş ve siyasi istikrarsızlık artmıştır.

Mübarek, Mısır yönetimine geldiğinde Sedat döneminden kalma ağır ekonomik sorunları devralmıştır. Sedat'ın ekonomide uyguladığı açık kapı politikasında ithal ürünlere olan talep arttığı için ülkenin dış borcu da artmış ancak borçları karşılayacak yeterli üretim gerçekleşmemiştir. Liberal ekonomi politikalarına uygun olarak serbest piyasanın önü açılmadığı gibi Nasır döneminden itibaren devam eden millileşme politikası

sonucu 1980'lere gelindiğinde kamu sektörünün ekonomideki payı giderek artmıştır (Akyol, 2019:93). Petrol krizi, ekonomiyi olumsuz etkilemiş özellikle işçi maliyetlerindeki artış, kamu maliyetlerinin artmasına yol açmıştır (Eğri, 2017:81). Artan maliyetlere yönelik ilk çözüm sayıları fazla olan kamu sektör çalışanlarının maaşları konusunda iyileştirme olmuştur (Cole, 2014:96). Üretim olmadan çalışanların maliyetlerinin artması kamunun borç yükünü daha da artmıştır. 1985 yılında milli gelirin yarısını tüketen kamu sektörünün artan maliyete çözüm olarak Mübarek yönetimi, Nasır döneminde uygulanan üniversite mezunlarının kamuda istihdam edilmesi uygulamasına son vermiştir (Akyol, 2019:93). Böylece finansmanın üretim ile desteklenmediği kamu sektöründe maliyetleri azaltmak için personel giderleri azaltılarak kamunun borçlarına kısmen çözüm getirilmeye çalışılmıştır.

Dış kaynaklarla finanse ediliyor iken bu kaynaklardaki azalma Mısır ekonomisinde deprem etkisi yaratmıştır (Eğri, 2017:83). İç ve dış borçlar ile finanse edilen Mısır ekonomisindeki sorunlara, finansman kaynaklarındaki azalma eklenince Mısır'ı dünyanın en yüksek borca sahip ülkesi durumuna getirmiştir (Arslan ve Durmuş, 2021:27). Ekonomisindeki bu girdaba çare olarak yeniden borç arayışına giren Mısır'da IMF ile yapılan görüşmeler olumlu sonuç vermeyince, Mübarek 1991 yılında Körfez Savaşında Irak'a karşı koalisyonda yer alarak ABD desteği ile borçlarını yapılandırmış ve ekonomik olarak bir nebze rahatlamıştır (Akyol, 2019:94). Ekonomide borçlar ile rahatlama gerçekleşirken finansman kaynağı ABD'ye olan bağımlılık ise artmıştır. Borçların faizlerinin devlet ekonomisine olan yükü ise işsizlik ve enflasyon ile mücadele eden halkı zorlamıştır (Behçet, 2019:311). Sedat dönemi liberal ekonomi politikaları Mübarek döneminde de

uygulanması nedeniyle giderek yoksullaşan halka yardımların verilmemesi ve sübvansiyonun kesilmesi, toplum ile devlet arası ilişkilerin kötüleşmesine, halkın demokrasi talebine rağmen baskı politikaların uygulanmasına yol açmıştır (Çetinkaya, 2021:59). Ekonomik sorunlar kısılacındaki Mısır'da demokratikleşme ve liberal ekonomi ikileminde halk arada kalmıştır.

Ayrıca IMF'den alınan borç ile reform çalışmalarına başlanan Mısır'da reformlar, kamunun ihtiyacına yönelik kullanılmadığı için ekonominin aleyhine gelişme göstererek gelirleri düşürmüş ve yoksulluğu artırmıştır (Akyol, 2019:94). Finansman kaynağının finansal sektörlerde ya da halkın ihtiyacını karşılayacak üretime dayalı olmayan sektörlerde değerlendirilmesi, Mısır ekonomisine fayda sağlamamıştır (Eğri, 2017:95). Liberalizme paralel uygulanan ekonomi politikaları ise rejime bağlı tekeller ortaya çıkarırken büyümeye ve rekabete dayalı ekonomik sistem oluşturulamamıştır.

2000'li yıllara gelindiğinde özel sektörün önünü açan politikalar rejime yakın olan elit kesimin lehine büyüme sağladığı için gelir dağılımında bozulmalar ve sübvansiyonlardaki azalmaların etkisi ile yoksulluk artmıştır (Arslan ve Durmuş, 2021:28). 1991'den itibaren özelleştirmeler sonucu elde edilen gelirlerin Mübarek ve Mübarek'in partisi olan Ulusal Demokrat Partiye yakın kesimlere aktarılması Mısır'ı seçkinler sınıfı tarafından idare edilir duruma getirmiştir (Cole, 2014:97). 2008 yılında yaşanan küresel krizin etkisi ile Mısır ekonomisinde yaşanan durgunluk ve Mübarek yönetiminin keyfi uygulamaları sonucu fakirleşen halkın artan tepkisi ile Mübarek yönetimine karşı grev ve

protestolar başlamıştır (Akyol, 2017:96). Ekonomide uygulanan yanlış politikalar sonucu artan yoksulluk nedeniyle Mübarek yönetimine karşı muhalif söylemlerde artmıştır.

Liberal ekonominin Mısır toplumuna yarattığı tahribat karşısında demokrasi talebiyle sessiz çoğunluğun kısık seslerini temsil edenlerin Arap Baharı sürecinde bir araya gelerek iktidara karşı tutumları, Mübarek rejiminin sona ereceğinin işaretleridir. Ekonomik olumsuzluk siyasi arenada gelişen sorunlarla birleştiğinde Arap Baharı'na giden süreci anlamak kolaylaşmaktadır. 1981 yılında iktidara gelen Mübarek 1987, 1993, 1999 ve 2005 yılında yapılan seçimlerle elinde bulunan yasama ve yürütme üzerindeki gücü ile Mısır'da her alanda etkisi hissedilen otuz yıllık iktidarını pekiştirmiştir (Çaylı, 2012:12). İktidara geldiği ilk yıllarda pasif görünen Mübarek 1984 yılında, siyasi yasaklı Vefd partisinin de katıldığı seçimlerde devlet başkanı seçilmiştir (Zeybek, 2015:32). 1984 seçimleri yargının gözetimi ve denetiminde yapılan ve Mübarek'in kazandığı seçim olmuştur (Hopwood, 1993:187). Seçim sonuçlarında Mübarek'in partisi olan Ulusal Demokrat Parti oyların %73'ünü alarak 390 sandalye ve Vefd Partisi oyların %15'ini alarak 58 sandalye ile meclise girmiştir (Merip.org, 1985).

1984 yılı seçimlerinin bir diğer özelliği de seçim öncesi seçim kanununda yapılan değişiklik ile milletvekili sayısının artırılması, seçimlere baraj getirilmesi, bağımsız adayların seçimlere katılmasının mümkün olmaması ve muhaliflerin aleyhine gelişecek seçim çevresinin genişletilmesidir (Çınar, 2019:19). Bağımsız adayların seçime girmesi mümkün olmayınca Mısır siyasetinde önemli bir figür olan Müslüman Kardeşler Hareketi adayları, Vefd Partisi'nden aday olmuşlardır (Akyol, 2019:188). Mübarek

yönetimi yıllar içinde iktidarını korumak için muhalif bir aktörün oluşmasını engellemeye çalışmıştır. Engellemelere rağmen 2004 seçimlerinde de 88 sandalye alan Müslüman Kardeşler, muhalefete alışık olmayan Mübarek yönetimini korkutmuştur (Çaylı, 2012:13). İktidara geldiği ilk yıllarda siyasi liberalleşmeye ilişkin görünüm sergileyen Mübarek yönetimi zaman içinde keyfi tutuklamalar ve seçimlere müdahale ile muhalefetin gelişmesine izin vermemiştir (Özdemir, 2020:62). Mübarek'e yönelik en geniş tabanlı muhalefet olan Müslüman Kardeşler hareketine yönelik tutuklamalar özellikle seçim öncesi zamanlarda yapılmıştır (Bayat,2015:240). Böylece topluma göz dağı verilerek halkın Müslüman Kardeşler adaylarına oy vermeleri engellenmeye çalışılmıştır.

Mübarek yönetiminin Müslüman Kardeşlere yönelik baskısı yalnızca mecliste muhalif grubu oluşturmasından ibaret değildir. 1980'li yıllarda Müslüman Kardeşler sivil toplum örgütlerinde tabanını genişletmiş, meslek birlikleri ve işçi sendikaları arasında hakimiyet edinmiş böylece lehine geliştirdiği bu tabanları birlik stratejisi ile seçimlerde kullanmıştır (Özen, 2015:74). 1990'lı yıllarda diğer Ortadoğu ülkelerinde olduğu gibi Mısır'da da İslamcı hareketler yükselmiştir (Mert, 2021:309). Mısır'da Müslüman Kardeşler Hareketi, sivil toplum kuruluşları üzerindeki etkinliği sayesinde yükselen İslamcı Hareketler arasında önemli bir konumda yer almaktadır. Aynı zamanda muhalif konumda olan Müslüman Kardeşler Hareketi Mübarek yönetimi tarafından da dikkati çekmektedir. Siyaset yapmasına izin verilmeyen Müslüman Kardeşler'in siyaset dışı alandaki etkinlikleri de Mübarek'i korkutmuştur. Ayrıca hükümet mensuplarına yapılan saldırılar, tüm İslamcı gruplara mal edilerek bu gruplar üzerinde baskılar artırılmıştır (Bozbaş, 2016:73). Siyaset yapmalarına izin verilmeyen İslamcı Hareketler Mısır

toplumunda yaygın olsalar da yaşadıkları baskılar nedeniyle siyasal sistem üzerinde etkili olamamışlardır (Bayat,2015:59). Çünkü liderler özellikle İslamcı grupları ve bu gruplar içinde etkil olan Müslüman Kardeşler'in hareketleri sürekli kısıtlamışlar ve hatta iktidar tarafından düşmanlaştırılmaları nedeniyle de siyaset dışı kalmışlardır.

Muhalif gruplara çeşitli türde baskılar uygulayan Mübarek yönetimi devlet imkanlarını iktidarını sürdürmede kullanmıştır. Örneğin 1995 seçimleri öncesi ceza kanununda kamu düzeni ve güvenliğini tehdit eden unsurlar için terörist tanımlaması getirilmiştir. Ayrıca İnsan hakları örgütü kapatılmış ve köy muhtarlarının, seçim yerine atama ile görevlendirilmesi usulü getirilmiştir (Akyol, 2019:92). Mübarek'in seçim öncesi muhalefete yönelik baskıcı ve siyasal alana dahil olmalarını engelleyici tutumları, seçimlerin özgür, eşit ve adil ortamlarda yapıldığı inancına zarar vererek seçimlere olan katılımı düşürmüştür (Zeybek, 2015:35). Düşük katılımlı ve muhalefetin bastırıldığı siyasal sistemde yönetici ve idareci kadrosundaki siyasi elitler de Mübarek'e rakip olamayan kişilerden oluşmuştur (Eliküçük, 2013:95). 1990'lı yıllarda Mübarek otoritesini yalnızca muhalifleri bastırarak değil kendisine yakın olanları şekillendirerek de sağlamlaştırmıştır. Mübarek otoritesini korumak için Ulusal Demokrat Parti üst yönetimine vasıfsız kişileri seçmiş ve politika büroları ve valilikleri kendine bağlı kişilerden oluşturmuştur (Arafat, 2009:28). Böylece Mısır, Mübarek'e sadık mahfiller ile muhalefetin olmadığı ve kendisinin tercih ettiği siyasi elitlerden oluşan yönetici sınıf tarafından idare edilen bir siyasal sistem haline gelmiştir.

Mübarek'e yakın olan ve siyasi elitlerden daha önemli konumda olan bir kurum daha vardır; Ordu. Mübarek eski ordu mensuplarını resmi görevlere getirmiştir (Moussa, 2018:79). Böylece Mübarek'e yakın siyasi elitler gibi ordu ve Mübarek arasında karşılıklı dengeye dayanan bir sistem oluşmuştur. Mübarek resmi görevleri, güçlü bir yapıya sahip orduya vererek kendisine yönelik tehdidi azaltmak istemiştir (Özdemir, 2020:76). Mısır'da ordu gücünü yalnızca askeri faaliyetlerinden değil aynı zamanda ekonomik faaliyetlerinden de almaktadır. Liberal ekonomi politikaları ile piyasaya açılan Mısır ekonomisinde ordu da payını alarak modernizasyona gitmiş ve askeri sanayi ürünlerinin yanında sivil mal ve hizmet üreten tesisler edinmiştir (Akyol, 2015:119). Ordunun ekonomik faaliyetlerde bulunması, finansman sorunları olan borçlu Mısır ekonomisinde ordunun askeri gücün dışında söz hakkına sahip olmasına yol açmıştır.

Ticari faaliyet yürüten ordunun finansal hesapları askeri güvenlik gerekçesi ile sivillere kapalı olduğu için ekonomideki payına ilişkin net bilgiler yoktur (Moussa, 2018:90). Ancak tahminlerden hareketle ekonomide önemli payı olduğu bilinen ordu, subaylarını varlıklı girişimciler haline getirirken aynı zamanda devlet kurumlarındaki resmi görevli subaylar aracılığıyla ekonomiye yön vermeyi de başarmıştır. Ekonomideki payı ve siyasi alandaki ağırlığı sayesinde yıllar içinde ordunun Mübarek'e karşı eli güçlenmiştir (Kurt, 2016:126 ve132). Mübarek'e karşı güçlü duruma gelen ordu Arap Baharında, Mübarek olmadan kendi çıkarlarını sürdüreceği bir geleceği Mübarek'i korumanın maliyetine tercih etmiştir (Moussa,2018).

Enver Sedat ile başlayan dış politika değişikliği Mübarek döneminde devam ederek Mısır'ı, ABD müttefiki haline gelmiştir (Mert, 2021:263). Bu değişimden en çok etkilenen kurum ordudur. Ordunun ABD yanlısı tutumu, Sedat döneminde Camp David Antlaşması ile İsrail Mısır arası ilişkilerinin düzelmesine ve ABD'nin Mısır'a vereceği maddi destekle ilişkilidir (Cleveland, 2008:422-423). Alınan bu maddi destek ordunun maddi gelişimine katkı sağlarken barış görüşmelerinde Mısır'ın verdiği taviz olarak düşünülmektedir (Eğri, 2017:157). Mısır ordusunun ABD yardımlarından beslenerek ticari faaliyetlere girişmeleri, ABD'nin Mısır politikaları üzerinde olumsuz etki yaratmıştır.

Ayrıca liberalizm politikasının Mısır'da uygulanmaya başlaması ile IMF ve ABD'ye olan bağıllık ekonomik faaliyet yürüten ordu için de geçerli olmuştur (Çetinkaya, 2021:58). Ekonomik faaliyetlerde bulunan ordunun ABD'ye bağımlı olması, ABD'nin subaylar üzerindeki etkisini artırmıştır (Cole,2014:99). Nitekim 1989 yılında Mübarek, Savunma Bakanını ABD'li istihbaratçılar ile silah ticareti yaptığı gerekçesiyle görevden almıştır (Kurt, 2016:123). Mübarek yönetimindeki yıllarda ABD ile ilişkiler incelendiğinde ABD'nin Mısır'a ekonomik yardımları, Mısır'ın demokratikleşmesine katkı yapacağı söylemler abesle iştigaldir (Rutherford, 2013:5-6). Çünkü liberal politikalar Mısır toplumunda ve devletinde demokratikleşmeye katkı sağlamadığı gibi devlet ve toplum arası ilişkilerde yoksulluk ve siyasi istikrarsızlığı artırmıştır. Mısır'ın ABD ile ilişkileri ve IMF yardımlarının Mübarek'in otoriter yönetiminin korunmasına hizmet ettiği söylenebilir.

2.2. Hüsnü Mübarek Dönemi Devlet ve Sivil Toplum İlişkileri

Gramsci'nin hegemonya kuramına referansla Mübarek dönemi Mısır'da devlet, toplum üzerinde kurduğu baskılamadan hareketle egemenliğini devam ettirmektedir. Mısır'ın müesses nizamını temsil eden oligarşik bürokrasi, Mübarek'in siyasi elitini oluşturmakta, sivil toplumla diyaloga girmeyen iktidar ülkenin demokratikleşmesinin de engelini teşkil etmektedir (İbrahim, 2007:43). Böylece sivil örgütler ya devletin güdümünde var olabilmekte veya devletin karşısında konumlanmaktadır. Sivil toplumun güçsüzlüğü siyasette muhalefet eksikliği Mısır siyasi hayatında demokrasi açığını oluşturmaktadır.

Sivil toplum ve devlet arası ilişkiler Batı toplumlarında demokrasinin sürdürülmesinde birbirini dengelemekte ve hatta birbirine katkıda bulunarak muhtemel oluşabilecek demokrasi açıklarını da gidermektedirler. Bir diğer ifadeyle Batı toplumlarında devlet, sivil toplum ile sürekli işbirliği içerisinde olmuştur (Sunar, 2019:6-9). Ancak Mısır'da devlet ve sivil toplum ilişkiler değerlendirildiğinde belli bir ayrımın olmadığı veya birbirlerinin karşısında konumlandığı ya da devlet içinde görünmez olmaktadır (Davis, 2012:17). Devlet ile sivil toplum arası ilişkilerin kurumsallaşmadığı Mısır'da devletin otoriter varlığı karşısında sivil toplumun karar alma süreçlerindeki etkinliği ve kapasitesi zayıftır.

Sivil toplum ve devlet arası ilişkiler Batı toplumlarında demokrasinin sürdürülmesinde birbirini dengelemekte ve hatta birbirine katkıda bulunarak muhtemel

oluşabilecek demokrasi açıklarını da gidermektedirler. Bir diğer ifadeyle Batı toplumlarında devlet, sivil toplum ile sürekli işbirliği içerisinde olmuştur (Sunar, 2019:6-9). Ancak Mısır'da devlet ve sivil toplum arasında belli bir ayrımın olmadığı veya karşısında olduğu ya da devlet içinde görünmez olduğu belirtilebilir (Davis, 2012:17). Devlet ile sivil toplum arası ilişkilerin kurumsallaşmadığı Mısır'da devletin otoriter varlığı karşısında sivil toplumun toplumsal yapıda ve karar alma süreçlerindeki etkililiği ve kapasitesi zayıflamaktadır.

Mübarek, iktidara geldiği yıllarda liberal ekonomi politikaları sonucu yoksullaşan halkın çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesini vakıf ve dini cemaatlerin alanına bırakarak devletin sosyal sorumluluk yükünü azaltmakta ve sivil topluma sınırlı bir yetki tanımıştır (Çetinkaya, 2021:60-61). Bu alanlardan en dikkat çekenini de halkın sosyal mekanı olan kent yaşamıdır. Hızlı nüfus artışı ve kentlere göçle beraber ortaya çıkan cami, hamam, okul, hastane ve çeşme gibi hizmet alanları, Ortadoğu toplumlarına özgü gelenek ile vakıflar ve cemaatler aracılığıyla sağlanmaktadır (Bates ve Rassam, 2018:226). Vakıflar ve dernekler, devletin yanında ve devletten de destek alarak insanlığa hizmet etmede yarışan önemli kurumlardır.

Vakıflar ve cemaatler arasında bu türden hizmetler ile meşhur olan önemli sivil toplum kuruluşu Müslüman Kardeşler'dir. Müslüman Kardeşler devletle doğrudan karşı karşıya gelmek yerine dinsel temelde hastane, cami, okul ve hastane gibi hizmetler aracılığıyla halkın desteğini almış ve temsil tabanını güçlendirmiştir (Aktaş, 2021:35-36). Müslüman Kardeşler'in üyeleri arasında doktorları, mühendisleri, avukatları, dış

hekimlerini, üniversite öğrencilerini ve öğretim üyelerini saymak mümkündür (Bayat, 2015:78).

Mübarek, iktidara geldiği yıllarda liberal ekonomi politikaları sonucu yoksullaşan halkın çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesini vakıf ve dini cemaatlerin alanına bırakarak devletin sosyal sorumluluk yükünü azaltmakta ve sivil topluma sınırlı bir yetki tanımıştır (Çetinkaya, 2021:60-61). Bu alanlardan en dikkat çekenini de halkın sosyal mekanı olan kent yaşamıdır. Hızlı nüfus artışı ve kentlere göçle beraber ortaya çıkan cami, hamam, okul, hastane ve çeşme gibi hizmet alanları, Ortadoğu toplumlarına özgü gelenek ile vakıflar ve cemaatler aracılığıyla sağlanmaktadır (Bates ve Rassam, 2018:226). Vakıflar ve dernekler, devletin yanında ve devletten de destek alarak insanlığa hizmet etmede yarışan önemli kurumlardır.

Vakıflar ve cemaatler arasında bu türden hizmetler ile meşhur olan önemli sivil toplum kuruluşu Müslüman Kardeşler'dir. Müslüman Kardeşler devletle doğrudan karşı karşıya gelmek yerine dinsel temelde hastane, cami, okul ve hastane gibi hizmetler aracılığıyla halkın desteğini almış ve temsil tabanını güçlendirmiştir (Aktaş, 2021:35-36). Müslüman Kardeşler'in üyeleri arasında doktorları, mühendisleri, avukatları, dış hekimlerini, üniversite öğrencilerini ve öğretim üyelerini saymak mümkündür (Bayat, 2015:78).

Meslek birliklerindeki etkinliği ve sivil toplum faaliyetleri ile Müslüman Kardeşler Hareketi devletin eksik bıraktığı alanlarda Mısır ve Mısır halkı için hatırı sayılır bir konuma ulaşmıştır.1992 yılında yaşanan Kahire Depreminde Müslüman Kardeşler

teşkilatının depremzedelere önemli yardımı olduğu söylenebilir (Aslan ve Durmuş, 2021:35). Çünkü kentleşen Kahire kalabalık nüfusu içinde köyden kente göçmüş yoksul kesimleri, sanayi işçilerini ve kentli elitleri bir arada bulunduran bir şehirdir (Bates ve Rassam, 2018:237). Kahire'nin kozmopolit yapısı göz önüne alındığında Müslüman Kardeşlerin toplumun pek çok kesimi üzerinde etkin bir durumda olduğu söylenebilir. Buna rağmen batılı anlamda devleti sınırlandırabilecek sivil toplum konumuna gelememiştir. Nüfusun hızlı artışı ve kentleşme ile geleneksel dengelerdeki değişim, Mısır'da sosyoekonomik gelişimi sağlamıştır ancak Batı tarzı sivil toplum oluşumunda kültürel değerlerin etkisi ile yeterli olamamıştır (İbrahim, 2007:249).

Mısır'ın demokratikleşmesi çerçevesinde yeterli özgünlüğe sahip olamayan sivil toplum, sistemin demokratikleşmesinde etkin olamamış ve kısık sesli bir muhalefet olarak varlığını sürdürmüştür. Müslüman Kardeşler'in etkilediği meslek örgütleri sivil toplumun gelişmesinde ve Mısır'da demokrasinin yaygınlaşmasında önemli roller üstlenmişlerdir (Harders, Jurgensen ve Tabbara, 2007: 63). Meslek birlikleri, toplumun eğitilmiş ve mesleki anlamda uzmanlaşmış kesimlerinin üye sayıları ve siyasi potansiyelleri ile Mısır'da sivil toplumun gelişimine katkı sağlamaktadırlar (Özen, 2015:62). Tarihi açıdan incelendiğinde meslek birlikleri, 1976 da Mısır İşçi Sendikaları Federasyonu olarak kurulmuştur ve örgütlü yapıya kavuşmuştur. Federasyon bir üst kuruluş olarak işçi haklarının kurumsal sözcüsü olma rolündedir. Ancak Mübarek dönemi özelleştirmeler sonucu işsiz kalan emekçiler, haklarının korunmasını Federasyondan beklmelerine rağmen Federasyon tavrını Mübarek'ten yana göstermiştir (Telci, 2014: 84 ve 86). Böylece Mısır'da en geniş örgüt olan işçi birlikleri hükümetin baskısı altında kalmıştır.

Baskı altında ve uzun yıllar yönetimin keyfi uygulamaları ile haklarını savunamayan işçi örgütlenmeleri 2008 yılında 6 Nisan Hareketi olarak tek bir çatıda örgütlenmişlerdir (Chalcraft, 2014:193). 6 Nisan Hareketi 2011 Arap Baharı ile birlikte başlayan toplumların demokrasi taleplerinin sözcülüğünü yapmada önemli rolleri olmuştur.

2011'de önemli rol oynayan bir diğer hareket ise Kifaye Hareketi'dir. Kifaye Hareketi üyelerinin çoğunluğu avukatlardan oluşan, Mısır halkının taleplerini siyasi alanda dile getiren ve batı modern karaktere sahip sivil toplum örgütü olarak 2004'te kurulmuştur (Tıgılı, 2011:21). Yeter anlamına gelen Kifaye Hareketi Mübarek'in uygulamalarına yönelik muhalif bir hareket olarak farklı görüşten insanların bir araya geldiği ve Mısır için sosyal, siyasal ve ekonomik değişim taleplerini seslendiren bir oluşumdur (Eliküçük, 2013:98). Oluşum açık bir merkezi olmadan çağın gereğine uygun olarak teknolojik imkanlar sayesinde aktivist bir örgüt olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Bu durum hareketin fiziki bir baskıyla engellenmesine gerek olmadığı düşüncesiyle Mübarek yönetimi tarafından güçsüz görülürken aslında hareketin dağılmasını engelleyecek bir baskıyla karşılaşmadığı için de güçlü kalmıştır (Chalcraft,2014:192).

Kifaye Hareketi Mübarek yönetimine muhalif olarak örgütlenmiş aynı zamanda muhalif bir hareket olarak Mübarek yönetimini açıkça eleştirerek toplumsal korku duvarını yıkmayı da başarmıştır (Boşbaş, 2016:309). Mübarek dönemi sivil toplum örgütleri devlete yakın ya da siyasal alan dışında kalan örgütler ile cılız olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ancak yıllar içinde biriken ekonomik sorunlar ve siyasal tikanlıklar ile uluslararası arenadaki değişimi Mısır için talep eden halkın öfkesi 2000'li yıllarda şişirilmiştir

balon durumuna gelmiştir. Öfke birikimi cılız olan sivil toplum örgütlerini de etkilemiş ve kurumsallaşmalarını olumlu etkilemiştir.

2.3. Arap Baharı'nın Mübarek Dönemi Muhalefete Etkisi

17 Aralık 2010'da Tunus'lu seyyar satıcının kendisini ateşe vermesi ile başlayan ve adına Arap Baharı denilen olaylar Ortadoğu coğrafyasında yönetimleri sarsmış ve siyasal krizleri derinleştirerek halen devam eden yeni bir dönemi başlatmıştır. 25 Ocak 2011'de Mısır'ı etkisi altına alan Arap Baharı, otuz yıllık Mübarek iktidarının siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda birikmiş sorunlarının bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. 25 Ocak'ta başlayan gösteriler zamanla isyana ve ayaklanmaya dönüşerek otuz yıllık Mübarek iktidarı boyunca bastırılan muhalefetin sonunda baskıya karşı köprüleri yaktığının açık göstergesi olmuştur (Telci, 2015:30-31). Halkın isyanlardaki kararlı duruşu Mısır'da değişime ön ayak olmuştur.

Otuz yıl süren Hüsnü Mübarek iktidarının özellikle 2000'li yıllara gelindiğinde iktidarını sağlamlaştırma konusundaki tutumu ile ülkedeki sorunlar birbirine paralel ilerlemiştir. 2000'li yıllara gelindiğinde Mısır'da özelleştirmeler ve yabancı yatırımcı sayısı eskiye oranla hızlı şekilde artmış ve gerçekleşen büyüme rakamları, Mübarek iktidarının lehine olan gruplardan yana olmuştur. Ancak toplum kesimleri arasında bozulan gelir dağılımı, işsizlik ve enflasyon artışı, halkta hoşnutsuzlukları beraberinde getirmiştir. 6 Nisan Hareketi ve Kifaye Hareketinin önyak olduğu grevler ve protestolar yaşanmıştır. Mübarek yönetimi protestoları baskılarken, Müslüman Kardeşleri de protesto

eylemlerinden sorumlu tutmuştur (Akyol,2019:95-96). Mübarek'in halktaki hoşnutsuzluğa yönelik görmezden gelme tutumu kendisine yönelik öfkeyi daha da artırmıştır.

Ekonomik sorunlar varlığını korurken siyasal alanda iktidarını devam ettirmek isteyen Mübarek'in iktidara geldiği günden bu yana seçimlere müdahale ettiği görülmektedir. 2000 yılında Mübarek'in partisi olan Ulusal demokrat Parti'nin genel sekreterliğine oğlu Cemal Mübarek'in gelmesi halkta değişimin olacağına yönelik umutları söndürmüştür (Çınar, 2019:20). Oğluna yönelik tepkilerden çekinen Mübarek yönetimi 2005 yılı seçimleri için sözde umut vaat edecek değişimler yapmıştır. Değişime göre cumhurbaşkanı, halk tarafından seçilecektir. Ancak seçim kanunundan kaynaklı partilerin baraj engeli ve bağımsız aday olunmasının güçlüğü, Mübarek dışında birinin doğrudan aday olmasını engellemiştir (Gönen, 2019:73). Mübarek'in seçimlerde adaylara yönelik engellemeleri, 11 Eylül sonrası demokratikleş(tir)me faaliyetlerine hız veren ABD baskısı ile muhalif siyasilere alan tanımak zorunda kaldığı meclis seçimlerinde sandalye sayısını artıran Müslüman Kardeşlere yönelik de baltalama olarak değerlendirilmektedir (Cangür, 2013:43). Çünkü Müslüman Kardeşlerin sivil toplum örgütlerindeki geniş tabanının farkında olan Mübarek için Hareketin siyasileşmesi, iktidarını sarsacak niteliktedir.

Müslüman Kardeşler'in potansiyelinin farkında olan Mübarek yönetimi, 2005 yılı seçimlerine açık ve gizliden müdahale etmiştir. Port Said'de seçim merkezleri elleri silahlı insanlar tarafından basılarak oy pusulalarına müdahale edilmiştir (Mahdi ve Marfleet, 2009:16). Müslüman Kardeşler'in seçim propagandalarına müdahale edilmiş, parti üyeleri ve milletvekili adayları tutuklanmıştır. 2005 yılı seçimlerinde muhaliflere ve

Müslüman Kardeşler'e yönelik hukuksuz uygulamalar sonucu halkın seçimlere olan güveni azalmış ve 2010 yılında yapılan seçimlere katılım oranı düşmüştür. Böylece 2010 yılı seçimleri Mübarek'in mutlak zaferi ile sonuçlanmıştır (Zeybek, 2015:35-36). Mübarek'in seçim sisteminde yaptığı değişiklikler başta olmak üzere seçim güvenliğinin sağlanamaması ve hileli seçim sonuçları Mübarek'in otoriterliğini ve Mübarek'e karşı da halkın öfkesini artırmıştır.

Mısır'ın içinde bulunduğu siyasal ortamda Mübarek'in baskıcı siyaseti karşısında muhaliflerin siyaset yapamamaları ve ekonomik sorunlar içinde gelir dağılımındaki adaletsizlik ile fakirleşen halkın öfkesi Mısır'a sığmayan Arap baharında dengeleri değiştirmiştir. 2004 ve 2005 yılında yapılan seçimlerde Mübarek'in baskı politikalarına rağmen halkta filizlendirdiği değişim umutları sonucunda muhalif sesler ve sivil toplumun sokaktaki görünürlüğü artmıştır (Bölme, Küçükkeleş ve Ulutaş, 2011:12). Bu görünürlük ile cesaret bulan halk değişimi sesli talep etme konusunda önemli bir kazanım elde etmiştir. Bu kazanımın sonucu olarak 25 Ocak 2011 tarihinde Kahire'de bir araya gelen halk Mübarek'e yönelik açık itirazlarını rahatlıkla dile getirmişlerdir (Aljazeera1, 2011) Sivil toplumun görünür olması ile cesaret kazanan halkın bir araya gelmesini kolaylaştıran tek neden halkın Mübarek'e yönelik muhalif motivasyonu değildir. 25 Ocak'ta bir araya gelen halk sosyal medya kullanımı ile örgütlenerek değişim taleplerini sürdürmüşlerdir (Gönen, 2019:59).

Değişim talepleri konusunda kararlı olan halk on sekiz gün boyunca sosyal medyayı kullanarak Tahrir meydanında örgütlü ve kitlesel olarak yer almışlardır

(Eğri,2017:116). On sekiz günün sonunda Mübarek istifa ederek yönetimi orduya bıraktığını duyurmuştur (Aljazeera2, 2011). Haklarını almak için sessiz kalmayacağını ilan eden halkın taleplerine cevap veremeyen hükümet karşısındaki kararlı duruşu zaferle sonuçlanmıştır (Hassan, 2015:37). Böylece otuz yıllık Mübarek iktidarı devrilmiş ve değişim isteyen halkın talepleri olumlu sonuçlanmıştır.

25 Ocak protestoları ile başlayan değişim sürecinde farklı görüşlerden sivil toplum örgütleri yer almıştır. 6 Nisan Gençlik Hareketi ve Kifaye Hareketi 25 Ocak'ta önemli rol oynamışlardır (Yorulmaz, 2013:13-14). Müslüman Kardeşler Hareketi kendi kimlikleri ile protestolara resmi şekilde katılma konusunda çekinceli davranmış ancak üyelerine kısıtlama getirmemiştir (Telci, 2015:66). Üyelerine serbestlik getiren Hareket resmi olmasa bile sivil toplum örgütlerindeki tabanı düşünüldüğünde protestolardaki etkinliğinin önemli olduğu bilinmektedir. Mısır'da 25 Ocak ile başlayan Arap Baharı sosyal medya ile örgütlenen sivil toplum örgütlerinin öncülüğünde değişimi başarmıştır. Devamında gelişen süreçte sivil toplumun siyasallaşması ile Mısır için önemli değişimler gerçekleşmiştir.

2.4. Mısır Siyasetinde Makas değişimi: Seçilmiş Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi

25 Ocak'da başlayan protestolar ile halk, otoriter Mısır yönetimini değiştirdi. Bu başarı ile Mısır aslında keskin bir değişim sürecinin içine girmiştir. Ancak değişimin içeriği ve taleplerin detayını bilmek için protestolardaki halkın

motivasyonunun analiz edilmesi gerekmektedir. Demokrasi talep eden genç, işçi ve kadın olarak farklı grupların oluşturduğu protestolar; işsizlik, halkın yaşam standartlarındaki düşüklüğü, Mübarek yönetiminin keyfi uygulamaları ve siyasal sisteme tepki olarak bir araya gelmeleri ile başlamıştır (Gerges, 2017:94). Bu tepki laik, seküler ve İslamcı grupları arasında ideolojik ayırım gözetmeksizin ekonomik ve sosyal şartların değişimine yönelik ortak bir muhalif bilinç ile oluşmuştur (Gülenç, 2016:64).

Ortak muhalif bilinç sosyal medyanın etkisi ile hızlı bir şekilde örgütlenmeyi başarmıştır. Ancak bu başarı arka planında daha önceden ortaya çıkan fakat örgütlenme konusunda farklı kesimlere hitap edememiş bir bilinci barındırmaktadır. Muhalif grubun kökenlerini 2000'li yıllarda 6 Nisan ve Kifaye Hareketi'nin düzenlediği geniş çaplı ve çok sayıda protestolar ve grevlerde yer alan sosyo ekonomik değişim talebinde görmek mümkündür (Tanrıverdi, 2013:22). Bu grev ve protestolar sınırlı bir gruba hitap etmesi ve değişimi gerçekleştirme konusunda yetersiz olmasına rağmen 25 Ocak'ın ön provasısı olarak düşünülebilir.

Farklı grupların ortak amaç etrafında bir araya geldiği Tahrir Meydanı'nda örgütlenmeyi Mübarek yönetiminin siyaset dışı alana itmesi ile sessiz kalan 6 Nisan ve Kifaye Hareketi sağlamıştır. Protestolar sonundaki başarı ile sivil toplum örgütleri, devrimde öğrendikleri örgütlenme pratiği sayesinde kurumsallaşma konusunda yol almışlardır (Özdemir,2020:67). Çünkü 25 Ocak devrimi sivil toplum örgütleri açısından örgütlenme, bilgi paylaşma ve sonrasında siyasallaşma açısından önemli bir laboratuvar alanı olmuştur (Bacık, 2015:203). Laboratuardaki örgütlenme çıktısı ile devrim sonrası

askeri vesayet altındaki siyasal boşluktan yararlanan sivil toplum örgütleri siyasallaşma sürecine dahil olarak demokratikleşmeye katkı sağlamışlardır.

Tahrir Meydanında demokratikleşme talebinde bulunan gruplar örgütlenme başarısı ile tanınırlık elde ederek, Mısır'ın siyasal demokrasisinin geleceğine katkıda bulunmuşlardır (Dianave Porta, 2020:343). Siyasallaşan sivil toplum örgütlerinden Müslüman Kardeşler Hareketi, toplumsal tabanının katkısı ile Mısır için ilklere imza atarak geçiş döneminin ardından Muhammed Mursi, Mısır'da lider olmuştur. Böylece 25 Ocak sonrası Mısır demokrasisinde devrimsel değişim olarak ifade edilebilir.

Değişimler Mısır siyasetinde ve ekonomisinde önemli ağırlığı olan ordunun geçiş sürecini yönettiği askeri vesayet altında gerçekleşmiştir. 11 Şubat 2011'de ordu yönetime el koyduğunu bildirmiştir. Ordu anayasayı askıya aldığını ve parlamentoyu feshettiğini duyurarak olağanüstü hal ilan etmiştir (Kurt, 2016:207). Darbe sonrası yeni bir anayasa yerine mevcut anayasa üzerinde sivil toplumun ve muhalefetin eleştirdiği alanlarda düzenlemeler yapılarak, 19 Mart tarihinde anayasa referandumu yapılmıştır (Bölme, Küçükkeleş ve Ulutaş, 2011:40).

Referandumun yapılmasındaki amaç geçiş dönemi sonrası sivil yönetimin kurulmasına ve yeni Mısır siyasal sistemine zemin hazırlamaktır. Ancak ordu sivil yönetime geçiş sürecini uzatmıştır (Sdam, 2016:9). Ordunun bu tavrı siyaset ve ekonomideki ağırlığından kaynaklanmaktadır. Ordunun çıkarlarıyla uyumlu bir sivil yönetimin Mısır'da iktidarda olması ordu ile sivil yönetim ikilisinin geleceği bakımından önemlidir. Bu nedenle ordu, geleceğini korumak için sivil yönetime geçiş

süresinde devlet kurumlarına subaylar atayarak Mısır'daki statükosunu koruma altına almıştır (Ugan, 2020:137). Referandum sonrası ordu geçici anayasa ile yasama yetkilerini çift kanatlı olan Halk ve Şura meclisine, yürütme yetkisini ise cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrası yeni cumhurbaşkanına devredeceğini bildirmiştir. Ancak sürecin uzaması sivil yönetime geçmek isteyen halkın taleplerini Tahrir Meydanında dile getirmesine yol açmış, ordunun taleplere cevabı ise şiddete başvurma şeklinde olmuştur (Demir, 2020:92). Ordu bu tutumu ile Mısır'ın geleceğine ilişkin duruşunu ve demoklesin kılıcı gibi vesayet makamı olduğunu açıktan göstermiştir.

Halkın sivil yönetime kavuşma arzusu ile geçen askeri vesayet altındaki geçiş dönemi Mısır'da sivil yönetim için gerekli seçim hazırlıkları ve seçim için gerekli siyasal partilerin kurulduğu zamanlardır. Bu zaman içindeki en önemli rolü Mısır yönetimine geçecek olan Müslüman Kardeşler üstlenmiştir. Rolün hakkını verebilmek için de süreç içinde temkinli hareket etmiş hatta bu nedenlerle eleştirilere maruz kalmıştır. 25 Ocak protestolarına katılma konusunda üyelerine engel getirilmese bile Hareket olarak ilk önce katılmamışlardır. Çünkü Mısır tarihinde uzunca yıllar baskı altında kalan Müslüman Kardeşler, protestolara Mübarek'in akıbetini ön görmeden katılmayı gelecekleri açısından tehlikeli bulmuşlardır. Mübarek'in devrilmesinin ardından da sivil yönetime geçiş sürecini yavaştan alan ordu ile birlikte çalışmayı Mısır'ın siyasi geleceğinde söz sahibi olabilmek adına uygun bulmuşlardır (Pargeter, 2021:178 ve 185). Hareketin eleştirilen kontrollü tutumunun amacı, çatışmadan uzak kalarak Mısır siyasal sisteminde söz sahibi olabilmek ve rakip siyasi görüşler arasında öne çıkabilmektir.

1990'lı yıllardan itibaren siyasi parti olarak faaliyetlerini sürdürmek isteyen Müslüman Kardeşler Hareketi'nin girişimleri kısıtlanmıştı. 6 Haziran 2011'de Muhammed Mursi başkanlığında Hürriyet ve Adalet Partisi olarak kurulduklarını resmi olarak açıklamışlardır (Kazak, 2015:54). Parti bireysel ve toplumsal hayatta İslam, ahlak ve değerlerini savunan bir parti olup, liberal ekonomik modeli kabul ettiğini ve şuraya dayalı demokratik sistemi benimsediğini beyan etmiştir (Carnegie 1, 2011). 25 Ocak protestolarından sonra Müslüman Kardeşler gibi siyasi parti olarak teşkilatlanan başka gruplarda vardır. Mısır için değişimi talep eden bu partiler; Nur ve El Vatan Partisi, Yeni Vefd Partisi, İslamcı El Vasat Partisi gibi oluşumlar olup Mısır siyasetinde etkili olamamasalar da faaliyetlerini sürdürmüşlerdir (Çınar, 2019:43-45). Mısır geçiş siyaseti sürecinde yönetimi ele geçiren ordunun demokratik görünümünü sağlamak için birçok partinin siyaset yapmasına izin verilmiş ancak bu partiler seçimle iktidara gelen Mursi'nin darbe ile uzaklaştırılmasına sessiz kalmışlardır.

Mısır siyasi arenası henüz askeri vesayet altındadır. Siyasi partilerin amacı ise iktidar olma yarışıdır. Bu yarış için seçimlerin yapılması ve sivil yönetime geçilmesi gerekmektedir. Ancak ordu olağanüstü hal ile ülkeyi yönetmekte, yargılamaları askeri mahkemelerde sürdürmekte, sivil toplum örgütlerinin taleplerini duymazdan gelmekte ve karşı çıkanları şiddet göstererek seçimlerin yapılmasını da geciktirmektedir (Kurt, 2016:208). Ordunun bu tutumuna yönelik 6 Nisan Hareketi gibi halen 25 Ocak bilinciyle hareket eden İslamcı, seküler ve sosyalist gibi farklı görüşlerden sosyal hareketler ve sivil toplum örgütleri, yönetimin sivillere bırakılması konusunda yeri geldiğinde protestolar düzenleyerek ısrarcı olmuşlardır (Telci, 2015:54,61,63,71). Sivil

toplum örgütlerinin çoğu bu süreçte kapatılmış (Çetinkaya,2021:193), sivil yönetime geçiş ve seçimler, ordunun baskısı altında gerçekleşmiştir.

Ordu ve halk arasındaki yönetim çıkmazı seçim tarihinin 28 Kasım 2011 olarak belirlenmesi ve seçilenlerin anayasa hazırlaması sonrasında yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimleri ile ordunun yönetimi sivillere devretmesi şeklinde planlanmıştır (Owen,2014:306).

Seçimler öncesi seçim kanunda değişikliğe gidilmiştir. Bu değişikliğe göre Şura meclisinin 270 sandalyesinin üçte birini devlet başkanı atayacak, Halk Meclisinin 508 sandalyeden 10'nunun atamasını ordu yapacaktı (Akyol, 2019:289). Gergin ortamda sürdürülen seçimlerde katılım oranı yüksektir. Sonuçlara göre Müslüman Kardeşlerin temsil ettiği Hürriyet ve Adalet Partisi %47,18 oranı ile meclisteki çoğunluğu alırken selefi Nur Partisi %27,8 ile ikinci ve Yeni Vefd Partisi %7.5 ile üçüncü olmuştur (Kazak, 2015:59-60). Seçim sonuçları analiz edildiğinde Hürriyet ve Adalet Partisi ve lideri Muhammed Mursi, Mısır siyasi sisteminde makas değişiminin sembolü olarak ifade edilebilir.

Yeni Meclis 23 Ocak 2012'de göreve başlayınca ordu yasama yetkilerini sivillere devrettiğini açıklamıştır. Ancak Mübarek'e yakın olan yargı kurumu, seçimlerin anayasaya aykırı olduğu gerekçesiyle yenilenmesine ve meclisin feshedilmesine karar verdi. Aynı yargı Şura Meclisinin orduya devredildiğini açıklayarak halkın demokratikleşmeye yönelik umutlarını kırmıştır (Zeybek, 2015:60 - 61). 25 Ocak bilinci ile sivil yönetime geçme konusunda kararlı olan halkın taleplerine

rağmen ordu Mısır üzerindeki kontrolüne devam etmiştir. Meclis seçimlerinde İslamcıların sağladığı çoğunluk orduyu korkutmuştur. Mısır silahlı kuvvetleri, kontrollü tutumu ile Mısır'ın siyasi geleceğine ilişkin etkinliğini bırakmayacağını sinyallerini vermiştir. Ordunun kontrolünde tuttuğu bu ortamda tüm itirazlara rağmen Mübarek rejiminden kalma siyasetçilerinde katılabileceği Cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleşmiştir. Seçimler %46 katılım oranı ile Muhammed Mursi ve Ahmet Şefik adaylığında ikinci tura kalmıştır (Gönen, 2019:69). İkinci turda oyların %51'ini alan Muhammed Mursi, Mısır'da tüm baskılara rağmen ilk defa seçimle başa gelen cumhurbaşkanı olmuştur (AlJazeera3, 2012).

25 Ocak protestosu ve sonrası süreçte temkinli davranan, ordu ve eski rejimin destekçileri ile iyi geçinmeye gayret eden Müslüman Kardeşler hareketi, önce parlamento seçimlerinde gösterdiği başarı ve ardından cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki başarısı ile sivil ve askeri bürokrasiyi korkutmuştur. Mısır, bir tarafta demokratikleşmeye çalışan halk diğer tarafta otoriter miras ile siyasi elitlerin ve ordunun yönetimdeki etkinliği arasında yönetim tecrübesi olmayan İslamcıların iktidarına şahitlik etmiştir (Pargeter,2021:197). Mısır'ın demokrasi tarihi ile Türkiye'nin demokrasi mücadelesi arasında farklılıkların yanında benzerliklerin de olduğunu söylemek mümkündür. Her ikisinde de toplumsal kesimler demokratikleşmeyi arzulamakla birlikte Mısır'da ve Türkiye'de sivil ve askeri bürokratik elit yönetimi seçilmişlere devretme konusunda endişeleri vardır. Çevrenin iktidar olması karşısında sivil ve askeri bürokratik oligarşi zorlukla elde edilen demokratik kazanımların yok olacağı gerekçesiyle kontrollü bir geçişe imkan

tanımışlardır (Akkaş ve Tekir 2014:101-107). Bu durum her iki ülkenin demokratik temayülleri açısından demokrasi açığı olarak değerlendirmek mümkündür.

İktidara geldiği ortamın farkında olan Mursi radikal kararlar alarak siyasi sistemin eskisi gibi olmayacağını göstermeye çalışmıştır. Öncelikle meclisin toplanması için kararname yayınlamış ardından yeni anayasa hazırlanana kadar meclis yetkilerini eline aldığını ilan etmiştir. Cumhuriyet başsavcısını görevden almıştır. Ordunun engellemelerinin önüne geçmek için genelkurmay başkanının da aralarında olduğu üst düzey subayları emekliye ayırmıştır. İç politikada ekonomik ve sosyal açıdan yorgun olan halka 100 gün içinde çözümler üreteceğine ilişkin vaatte bulunmuştur (Çınar,2019:94). Mursi'nin radikal kararları halk tarafından beklentileri artırırken ordu ve kurumlar içinde yerleşik olan siyasi elitleri rahatsız etmiştir. Bu rahatsızlık işbirliği yerine Mursi ve diğerleri olarak mevcut olan kutupların derinleşmesine yol açmıştır.

Mursi'nin radikal kararlarına karşı yargının tavrı net ve değiştirilemez olarak verilmiştir. Cumhuriyet başsavcısının görevden alınamayacağı ve meclisi çağırma yetkisinin anayasa mahkemesinde olduğuna dair açıklamalar, Mısır siyasetinde yeni olan Mursi'ye uygulanan kumpas siyasetidir. Mısır kurumlarına yerleşmiş eski rejime ait siyasal kültür henüz değiştirilemediği için Mursi, kendi geleceğini koruma altına almak adına uyumlu çalışmaya yönelmiştir (Akyol, 2019:307). Mursi bir tarafta askeri ve sivil bürokratik oligarşi ile mücadele etmek ve engelleri aşmak için mücadele ederken diğer tarafta ülkenin sosyal ve ekonomik sorunların çözümünde yapacağı reformlar ile halkın güvenini kazanmak ve iktidarı korumak durumundaydı. Bunun için

gerekli olan ekonomik kaynağı yönetmenin yolu yine eski rejim memurları ve ülke ekonomisindeki payı önemli olan ordu ile uyumlu çalışmaktan geçiyordu (Gülenç, 2016:71-72). Mursi iktidara gelir gelmez aldığı radikal kararlardan vazgeçmesi, muktedir olamadığının göstergesidir. Yönetimdeki oligarşik yapıyı değiştiremeyen Mursi aynı zamanda kendi iktidarının gücünü de zayıflatmıştır.

Cumhurbaşkanı Mursi, 22 Kasım Kararnamesi ile eski rejimin yargılanması ve yeni bir anayasa hazırlanana kadar hiçbir yasal sorumluluk almadan tüm yetkilerin kendinde toplanmasını ve anayasa hazırlık süresinin uzatılması gerektiğini, meclisin ise yargı tarafından feshedilemeyeceğini belirtmiştir (Zeybek, 2015:68). Cumhurbaşkanının yetkilerini artıran bu kararname, muhalefetin tepkisi ile karşılaşmış ve şiddetli protestolara yol açmıştır. Bunun üzerine Mursi kararnameyi geri aldığını bildirmiştir (Al Jazeera 4:2012). Oligarşik bürokrasi engeline takılan Mursi, aldığı kararlar ile gücünü kırmaya çalışmışsa da etkili olamamıştır.

Sosyal ve ekonomik sorunların çözümü konusunda beklentileri olanlar, Mursi'nin yayımladığı kararnameye karşı tepki göstermişlerdir. Anayasa hazırlık sürecinde liberaller, Kıptiler ve diğer gruplar temsil haklarının yeterli olmadığı gerekçesiyle komisyondan ayrılmışlardır. Mursi bu grupları ikna etmeye çalışsa da anayasa hazırlama sorumluluğu İslamcılarının omuzlarında kalmıştır (Gönen, 2019:85). 25 Ocak protestolarında farklı düşüncelerin bir araya geldiği Tahrir meydanı, demokratik siyaseti sürdürmede gerekli olgunluğu gösterememiştir (Yorulmaz, Orsam, 2012).

Artan tepkiler nedeniyle 15 ve 22 Aralık 2012 tarihlerinde anayasa referandumu yapılmıştır. Referandum, toplumun bütün kesimlerinin ortak istikrar arayışı ve muhalefetin anayasaya toplumu temsil yeteneğinin yeterli olmadığı eleştirileri ortamında katılanlardan %63'ünden evet oyu olarak kabul edilmiştir (Yorulmaz2, Orsam, 2012). Anayasa, referandum ile halk çoğunluğunun onayını almıştır ancak Mısır'da iki yıldır sokak gösterilerinde fırsat maliyeti yapanların taleplerinin karşılanmayışı, Mursi'ye yönelik muhalefeti tatmin etmeye yetmemiştir (Çetinkaya, 2021:130-132). Ekonomik krizi çözmek için iktidara gelen Mursi, iradesini etkili kullanamayınca muhalif söylemleri ve siyasi krizi artırmıştır. 29 Aralık 2012 tarihinde Mısır Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinin düştüğüne ilişkin açıklaması, zor durumda olan Mısır ekonomisini sıkıntıya sokmuştur.

Ekonomik sorunların faturası Mursi yönetimine kesilince Tahrir Meydanı muhalifler ve maliyet analizi yapan kitleler tarafından doldurulmuş ve Mursi'nin devrilmesine yönelik sloganlar atılmıştır. Mursi'nin tepkilere ılımlı yaklaşmasına rağmen muhalifler tatmin olmamıştır (Özdemir,2020:89). Muhalif söylemlerde Mursi, Müslüman Kardeşler Hareketi'nin ideolojisini tüm topluma dikte etmeye çalıştığı, Mübarek yönetimine benzer şekilde kadrolaştığı ve seçimler öncesi vaatlerini yerine getirmediği iddialar dile getirilmiştir (Aktaş, 2021:54). Bu iddialar çerçevesinde Mursi'ye yönelik muhalefet giderek büyümüş ve örgütlü gruplar halinde sokaklara inmişlerdir. Kasım 2021'den itibaren sokaklardaki kitle örgütlenmiş ve Ulusal Kurtuluş Cephesi olarak Mursi'ye karşı birleşerek protestolar düzenlemişlerdir. Diğer örgütlü muhalif grup Temerrüt Hareketi Mursi'nin uzlaşma çağrılarına olumsuz cevap vermiştir

(Kurt, 2018:97). Mursi karşıtı gruplar, Mursi'nin cumhurbaşkanı seçildiği 30 Haziran tarihinde Tahrir Meydanında Mursi'nin devrilmesine yönelik şiddet ve çatışmaların eşlik ettiği protesto düzenlemişlerdir (The Guardian, 2013).

Protestolara şiddetin karışmasını önlemek amacıyla güvenlik güçleri müdahale etmek yerine 1 Temmuz'da açıklama yaparak, 48 saat süreyle göstericiler ve iktidar arasında uzlaşmaları için zaman vermiştir (Telci ve Miş, 2013:23). 3 Temmuz 2013 tarihinde Ordu yönetime el koyarak Mursi'yi gözaltına almıştır (Nytimes, 03.07.2013). Rabiätül Adeviye meydanında bir araya gelen darbe karşıtı Mursi taraftarları güvenlik güçlerinin şiddeti ile karşılaşmıştır (Ulucak, 2016:36-37). 3 Temmuz'da ordunun müdahalesi ile şiddet dalgası artmıştır (Çetinkaya, 2021:189). Darbe ile Mısır tarihinde ilk kez halk tarafından seçilmiş Mursi iktidarı sonlandırılmıştır. Mursi iktidarı, Mısır sivil toplumunda geniş tabanı olan ve devlet refleksi kazanmış Müslüman Kardeşler Hareketi'ni Mısır'da yeniden yasaklı duruma getirmiştir. 25 Ocak protestoları sivil toplum örgütlerinin siyasallaşmasına umut olurken, Mısır'ın otoriter siyasi kültürü demokratik bir sisteme hazır olmadığını ilan etmiştir.

2.5. Mursi Dönemi Mısır Demokrasisinde Sivil Toplum Açığı

Mısır halkı uzun yıllar baskı altında yönetildiği için Arap Baharı'nın etkilediği 25 Ocak protestoları sonucu Mübarek istifa etmiş, çeşitli düzeylerde sosyal hareketler ve sivil toplum kuruluşlarının katkısıyla yeni bir dönemin kapısı aralanmıştır. Bunlar arasında

yer alan Kifaye Hareketi farklı ideolojileri de bir araya getirerek gösterilerde yer almıştır (Bayat, 2015:301). 25 Ocak'ta Mübarek'in devrilmesi ve demokratik düzen için protestolara katılan hareket, Mursi iktidarına muhalif olan Temerrüt Hareketinin oluşumunda da yer almıştır (Yorulmaz, 2013:14). Dolayısıyla Mısır'da sivil toplum kavramı ile neyin anlaşılması gerektiği faaliyetlerinden hareketle açıklanabilir.

İşçi Hareketi olarak kurulmuş olan 6 Nisan Hareketi, 25 Ocak protestolarında yer almışsa da Mursi'nin, Fairmont Antlaşmasının gereklerini yerine getirmeyişi ve 22 Kasım kararnameyi yayımlamasının ardından muhalif konuma geçmiştir (Telci, 2015:116). 2000'li yıllarda önemli protesto ve grevleri düzenleyen hareket Mursi'nin iktidara geliş sürecinde de önemli bir rol almıştır. Ancak Mursi dönemi siyasal ortamında tarafını değiştirmiştir. 3 Temmuz darbesinde ise orduyu desteklemiştir (Aljazeera5, 28.04.2014). Mısır'da demokratik sistemi sürdürmede sivil toplumunda sivilleşmesi gerekir.

Sivil toplum örgütü olarak meslek odaları Mursi döneminde, Müslüman Kardeşlerin meslek odalarındaki etkinliğinden kaynaklı olarak desteklemiştir. Aralarında sendikalaşanlarda bu süreçte grev taleplerini reddetmişlerdir ancak darbe sonrası orduyu desteklediklerini açıklamışlardır (Bozbaş, 2016:96). Mısır sivil toplum tarihinde meslek birliklerinin yeri önemlidir. Ancak meslek birlikleri tarih boyunca Mısır'ı yöneten otoriter liderlerin baskısı altında varlıklarını devam ettirmişlerdir (Harders ve Jürgensen ve Tabbara, 2007:66-69). Baskı altında yaşamaya alışmış olan meslek örgütleri varlıklarını güvence altına almak için darbeye güçlü olan ordudan yana taraf almıştır.

25 Ocak protestoları sivil toplumun sivilleşmesinin sorgulanması açısından önemlidir. Çünkü temel hak ve özgürlük gösterilerinin temsilcisi 6 Nisan Hareketi ve Kifaye Hareketi Nisan 2013'te Mursi iktidarının devrilmesi için oluşturulan Temerrüt Hareketinde yer almış ve 30 Haziran'da ise sokağa inmişlerdir (Miş ve Telci, 2013:22). Gösterilerin önlenememesi ve güvenlik güçlerinin de gösterileri engelleyecek önlemler almaması seçilmiş cumhurbaşkanı Mursi'ye darbe yapılmasını kolaylaştırmıştır (Çetinkaya, 2021:179). Demokrasi havarisi sivil toplum örgütleri demokrasinin sürdürülmesinde engel teşkil ederek demokratikleşme yolunda sınıfta kalmışlardır.

3. BÖLÜM: TOPLUMSAL HAREKETLERİN MİSİR'İN DEMOKRATİKLEŞMESİNE YANSIMASI

3.1. Mısır'da Toplumsal Hareketlerin Hali Pür Melali

25 Ocak 2011'de Tahrir Meydanında başlayan gösteriler, halkta biriken ekonomik ve siyasal sorunların tezahürüdür. Otuz yıl boyunca Mübarek'in idaresinde göstermelik seçimler ve siyasi muhalefet ile yönetilen Mısır'da halkta sorunlarının çözüleceği demokratik hayata umutlanmıştır (Akyol, 2019:252). Mübarek rejimine güvensizlik, Arap Baharı'nında esintisiyle protesto hareketlerinin 25 Ocak'ta ülke genelinde yaygınlaşmasına yol açmıştır. Mısır'ın demokrasi sembolü olan Tahrir Meydanında halk, on sekiz gün boyunca protesto eylemlerini sürdürmüşlerdir (Diana ve Porta2020:13 ve 21). Mısır halkı rekabete dayalı çok partili sistemin olmadığı ve siyasal partilerin, eşit siyasi kampanyalar yapamadığı ortamlarda yönetilmiştir. Muhalefetin

susturulduğu ya da güdümlü muhalefete izin verildiği Mısır'da yapılan seçimler ile hükümetin değişmesi kolay olmamıştır (Tilly, 2014:24-25). Demokratik siyasi sistemin kurumsallaşmadığı Mısır'da halk yönetime katılım imkanından yoksun kalmış, yönetime katılmak istediğinde ise ötekileştirilmiştir.

Demokratikleşme talebi Arap Baharı ile Tunus'da başlamış ve kısa sürede Arap toplumlarında dalga dalga yayılmıştır. Mısır'da 2005 ve 2010 yılında yapılan seçimlerde usulsüzlük yapılmaması talepleri dile getirilmişse de seçim kampanyalarındaki engellemeler, sandıklardaki pusulalar üzerindeki hileli işlemler ve seçim sonucu Müslüman Kardeşler Hareketi üyelerinin tutuklanması, halkın seçimlere katılımını azaltmıştır (Zeybek, 2015:35-36). Halkın seçimlere yönelik güvensizliği ve muhalefete yönelik engellemeler, Mısır siyasi tarihinde demokrasinin patolojileridir. Demokratik sistemlerde seçimlerin demokratik niteliği, rekabet temelinde ve halkın talepleri dikkate alınmalıdır (Marquez, 2020:21). Mübarek dönemi seçimlere yönelik kontrol ve muhalefete yönelik baskılar demokratik sistemin gelişmesi önünde engel oluşturmuştur. Halkın çıkarlarının hiçe sayıldığı engellemeler demokrasi taleplerini artırmıştır.

Arap Baharı ve demokratikleşme talebi Tunus'da başlamış ve kısa sürede Arap toplumlarında dalga dalga yayılmıştır. Mısır'da demokratikleşme taleplerini besleyen 2005 ve 2010 yılında yapılan seçimler yer almaktadır. Örneğin 2005 yılı parlamento seçimlerinin ilk turu sonrasında muhalif olan Müslüman Kardeşler Hareketi milletvekillerinin sayısındaki artışa yönelik olarak Hareketin üyelerinin tutuklanması, seçim kampanyalarındaki engellemeler ve sandıklardaki pusulalar üzerindeki hileli

işlemler, halkın seçimlere olan güvenini kırmıştır (Zeybek, 2015:35-36). Halkın seçimlere yönelik güvensizliği ve muhalefete yönelik engellemeler, Mısır siyasi tarihinde demokrasinin patolojik göstergeleridir. Genel olarak demokratik sistemlerde seçimler, iktidarın seçimler aracılığıyla hesap verebilirliğini sağlamakta ve temsil ettiği çoğunluğun çıkarlarına yönelik hareket etmesini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla seçimlerin demokratik niteliği, rekabet temelinde halkın taleplerini dikkate almalıdır (Marquez,2020:21). Mübarek dönemi seçimlere yönelik kontrol ve muhalefete yönelik baskılar demokratik sistemin gelişmesi önünde engel oluşturmuştur. Halkın çıkarlarının hiçe sayıldığı engellemeler demokrasi taleplerini artırmıştır.

Toplumsal hareketler gündelik yaşama sirayet eden sorunların, yönetenler ve yönetilenler arasındaki anlaşmazlıklara yol açması sonucu ortaya çıkmaktadır (Demiroğlu, 2014:137). Mısır'da demokratikleşme talebiyle ortaya çıkan toplumsal hareketlerin temsilcileri; 6 Nisan Hareketi, Kifaye Hareketi, Müslüman Kardeşler Hareketi gibi sivil toplum örgütlerinden oluşmaktadır. Detayları diğer başlıklarda incelenecek olan bu hareketlerin tarihsel arka planına baktığımızda sosyal hareket olma özellikleri ile Tahrir Meydanında toplumun ortak çıkarlarını temsil ederek, Mısır siyasal sistemin demokratikleşmesinde aktif rol almışlardır (Touraine, 1997:89). 25 Ocak'ta bir araya gelen gruplar otoriter rejimin devrilmesinde birlikte hareket etmişlerdir. Ancak bu hareketlerin ortak tavırlarının meydana kaldığı söylenebilir. Çünkü Mübarek rejimi sonrası dönemde seçimle yönetime gelen Mursi karşısında da tavır almışlardır (Şamlı, 2019:215). Toplumun demokratikleşmesinde önem arz eden toplumsal hareketlerin kendilerinin demokrasi adına neyi arzu ettikleri cevaplanması gereken önemli bir sorudur.

Uzun süreli otoriter Mübarek rejimi altında sivil toplum örgütleri, siyasal sistemin paydaşı olarak görülmemiş ve muhalefet edenlerin sistemden dışlandığı özellikle İslamcıların ötekileştirildiği dönem olmuştur (Akkaş, 2011:338). Mübarek sonrası dönemde demokrasi talepleri protestolara ve rejimin değişimini kaçınılmaz hale getirmişse de rejim değişikliği, sistemin oligarşik yapısı nedeniyle Mısır'da demokrasi kurumsallaşamamıştır. Mübarek rejiminin ardından ordu yönetimi ele geçirmiştir. Ordu yönetimindeki geçiş döneminde Mısır için en önemli mesele yönetimin sivillere devredilmesi ve demokratik yönetime geçiştir (Özdemir, 2019:83). 25 Ocak protestolarında aktörler arasında yer alan Müslüman Kardeşler Hareketini temsil eden Hürriyet ve Adalet Partisi seçim sonucu iktidara gelmiş (Pargeter, 2021:193) ancak Mursi'ye yönelik muhalefet, 25 Ocak'ta bir araya gelen halkın demokratik taleplerinin tersine olacak şekilde gelişmiştir.

Temerrüt Hareketi'nde birleşen gruplar ki bunlar içinde Müslüman Kardeşler Hareketi'nden ayrılanlar da vardır. 25 Ocak gösterilerinde demokratikleşmeyi talep etmelerine rağmen, geçiş döneminde yapılan seçimler ile iktidara gelen Mursi'nin diyalog çabalarını reddetmişler, muhalif grupların nümayişi karşısında önlemlerin yeterli olmaması, Mursi'nin iktidardan uzaklaştırılmasıyla sonuçlanmıştır (Telci, 2015:121). Mısır'ın demokratikleşme çabaları, 6 Nisan ve Kifaye Hareketlerinin de desteklediği 3 Temmuz darbesi ile bir başka baharı beklemek üzere rafa kalkmıştır.

3.2. Müslüman Kardeşler Hareketi: Kardeşlikten Aforoz

25 Ocak protestoları sonucu Mübarek rejimin istifa etmesi, halkta demokratikleşme talebini artırmışsa da geçiş döneminde askeri vesayet altında yapılan seçimler ve sonrasında Hürriyet ve Adalet Partisi'nin kısa süreli iktidarının darbe sonucu devrilmesi, Mısır'ın demokratikleşmesindeki temel sorunun sadece otoriter yönetim değil aynı zamanda onu besleyen oligarşik bürokrasi olduğunu göstermiştir. Demokratik seçimler sonucu cumhurbaşkanı seçilen Hürriyet ve Adalet Partisi lideri Mursi, Mısır siyaseti için yeni bir figürdü. Ancak Hürriyet ve Adalet Partisi'ni besleyen Müslüman Kardeşler Hareketi siyasette 1920'lere giden uzun yıllar boyunca geniş bir tabana sahip

Müslüman Kardeşler Hareketi, 1928 yılında Hasan El Benna tarafından kurulmuştur. Benna, İngiliz işgali altındaki Mısır'da Batı'nın sömürgeciliğine karşı İslam'ın temel alındığı ve Mısır kültürünün muhafaza edildiği yeni bir toplum düzenini savunmuştur. Bu yeni toplum anlayışı örgütlü ve insanları harekete geçiren düşünce temelinde ilerlediği için özellikle gençler tarafından dikkat çekici olmuştur (Pargeter 2021:17-18). İslam'da sosyal adalet ve sosyal sorumluluk ilkelerini temel alan hareket, okullar ve hastaneler kurmuş, işçi haklarını savunarak inşaat, ulaşım, tekstil gibi sektörlerde kurduğu tesisler ile işçilerin yanında yer almış ve sendikacılığı savunmuştur (Cleveland, 2008:225). Bu uygulamaları ile Hareket düşünce düzeyinde kalmamış, İslami temelde bilinçli bir toplumsal inşa amacını gütmüştür. Toplumsal inşa, toplumun farklı kesimleri ile etkileşim içinde eğitim, sağlık ve sosyal hayat üzerinde kurulacak nüfus sayesinde sosyal bir hareket olmanın yanında siyasal amaçları da gerçekleştirmeye

çalışmıştır (Güler, Kılavuz, Mercan, 2012:31). Siyasal amaçlar doğrultusunda Müslüman Kardeşler Hareketi, Mısır siyasetinde zaman zaman otoriter rejimlerin baskıları altında zaman zaman da serbestçe yürüttüğü toplumsal ve siyasal faaliyetleri ile Mısır'da her daim etkin bir konumda yer almıştır.

Müslüman Kardeşlerin etkin konumu kuruluşundan hemen sonra Filistin meselesindeki duruşu ile siyasal arenada kendini göstermiştir. 1936 yılında Filistin'de İngiliz yönetimine karşı başlayan ayaklanmalar Müslüman Kardeşler Hareketi nezdinde Arap milliyetçiliğinin dile getirilmesini ve tabanı aracılığıyla meselenin diri tutulmasını sağlamıştır. Filistin sorununun Hareketin üyeleri aracılığıyla sokaklara taşınması ve Mısır hükümetinden beklenen reaksiyonun görülmemesi sonucu hükümet ve Müslüman Kardeşler arasındaki karşıtlığı başlatmıştır (Somuncuoğlu, 2019:47-51). Filistin meselesinden doğan karşıtlığın ardından Müslüman Kardeşler Hareketi, 1941 yılı seçimlerine katılarak siyasal bir aktör ve muhalif bir duruş olarak Mısır siyasetine katılmıştır (Arı ve Koç, 2014:228).

Kuruluşunun ardından hastane, okul, cami, fabrika ve meslek örgütlerinde teşkilatlanan ve genişleyen Hareket, sosyal alandaki bu nüfuzu sayesinde siyasallaşma konusunda kitlesel desteği edinmiş olarak Mısır siyasetine dahil olmuştur (Ülger, 2016:141). Hareketin sosyal alanda kurmuş olduğu gücün siyasal alanda kuracağı güce teminat olduğu görülmüştür. Bu haliyle Hareketin muhalif duruşu, Mısır siyasetinde otoriter yönetim tarafından tehdit olarak görülmüştür. Tehdit olarak görülen Hareket

otoriter Mısır yöneticileri tarafından arka plana itilmiş ve siyasete dahil olmaları konusunda temkinli yaklaşılmıştır.

1952'de yapılan Hür Subaylar Darbesi sonrası iktidara gelen Cemal Abdünnasır, Müslüman Kardeşler hareketinin etkili olduğu sendikalar ve üniversite kampüsleri gibi sosyal örgütlenmenin gerçekleşeceği alanları kontrol altına almıştır. Böylece Hareketin siyasal taban oluşturacağı alanları denetim altında tutarak gelişecek siyasal muhalefetin de önüne geçmiştir (Al-Awadi, 2004:33-35). Nasır sonrası iktidara gelen Enver Sedat, Müslüman Kardeşlerle daha ılımlı bir çerçevede politika izlemeyi tercih etmiştir. Bu ılımlı politika Sedat'ın iktidarını korurken baskı yerine karşılıklı çıkar düzleminde, Müslüman Kardeşleri kontrol altına almak istemesinden kaynaklanmıştır. Sedat'ın ılımlı politika tercihi doğrultusunda devam eden karşılıklı çıkar ilişkisi, dış politikada Batı yanlısı tutum ile değişen ekonomi politikaları ve İsrail ile yakınlaşma sonucu bozulmuştur (Terzi, 2014:72 ve81-83). Bozulan ilişkilerde Sedat'ın politikalarına yönelik gösterilen tepkiler etkili olmuştur. Ekonomi politikalarına tepki olarak düzenlenen 1977 Ekmek İsyanlarında, Müslüman Kardeşlerin etkili olmasından dolayı siyasi parti olarak kurulmaları Sedat rejimi tarafından engellenmiştir. Üstüne Müslüman Kardeşlerin, 1979 yılında İsrail ile yapılan Camp David antlaşmasına yönelik tepkisi sonucu Hareket tamamen baskı altına alınmıştır (Somuncuoğlu, 2019:175-176).

Sedat'ın yönetime gelirken iktidarını korumak için Müslüman Kardeşlerle ılımlı düzeyde devam ettirdiği ilişki toplumda İslamcı eğilimi artırmıştır. Bu eğilim Müslüman Kardeşlerin lehine gelişerek Rejimin Batı yanlısı tutumu ve İsrail ile

yakınlaşma politikalarına karşı toplumun Müslüman Kardeşlere yakınlaşmasını sağlamıştır. Bu sayede siyasallaşma yolunda engellerle karşılaşan Hareket toplumdaki varlığını sağlamlaştırmıştır (Bayat,2015:85). Toplumsal varlığı ve sosyal alanlardaki etkisi sayesinde siyasallaşma yolunda engellerle karşılaşsa bile Hareket, Mısır siyasetinde her daim varlığını korumuştur.

Müslüman Kardeşlerin Mısır siyasetindeki varlığı, Sedat sonrası iktidara gelen Mübarek yönetiminin liberal politikaları ile gelişen demokratikleşme söylemlerinin etkisiyle kendisine alan oluşturma fırsatı yakalamıştır (Gürbüz, 2014:180). Demokratikleşme söylemlerinin geliştiği Mübarek döneminin ilk seçimi olan 1984 yılı seçimleri önemli bir örnek olmuştur. Çünkü otuz yıllık Mübarek rejiminde ilk ve tek olarak bu seçimlere katılan siyasal parti sayısı çoktur. Muhalefetin siyasal haklarını kullanma konusunda sınıfta kaldığı ancak siyasal parti sayısı ile önemli olan bu seçimlerde Müslüman Kardeşler, 58 sandalye ile mecliste yer almıştır (Ranko, 2012:77). Ancak Mübarek rejiminin sonraki yıllarında Hareket, Mısır siyasetinin dışına itilmiştir. Çünkü Mübarek rejiminde yasama, yürütme, yargı organları ve ordu arasındaki ilişki rejimin değişmesine izin vermeyecek şekilde dizayn edilmiştir (Akyol, 2019:106). Bu dizayn siyasete dahil olamayan Müslüman Kardeşlerin toplumsal alanda gelişmesine yol açmıştır.

İslami temelde toplum inşası anlayışı ile Müslüman Kardeşler İslam'ın birleştirici gücünden hareketle meslek birlikleri, sendikalar, okullar, hastaneler, kadın örgütleri ve camilerde sivil toplum olarak örgütlenmiştir (Bayat,2015:88). Bu gelişim Mısır'da toplumun 25 Ocak'ta Mübarek'in devrilmesini gerçekleştiren halkın sokaklara

çıkmasında etkili olmuştur. Mühendisler, Avukatlar, eczacılarda oluşan meslek birliklerinin yönetim kurullarında yer alan Müslüman Kardeşler, kendilerini demokrasinin taşıyıcısı olarak gören bu birliklerde siyasal taban edinmiştir (Harders, Jürgensen, Tabbara, 2007:68). İşçi sendikalarına bakıldığında ise muhalefetin yürütüldüğü alanlar olmuştur (Bozbaş, 2016:187). Müslüman Kardeşlerin sivil toplum alanlarındaki gelişen ve güçlenen yapısı sayesinde 1992 Kahire Depreminde devletten daha fazla hizmet ederek halkın gözündeki yerini sağlamlaştırmıştır (Aydemir, 2021:11). Sivil toplum alanında sağladığı kazanımlar ve Mübarek dönemi halkın öfkesi 25 Ocak protestoları sonrası Müslüman Kardeşlerin siyasallaşmasını ve siyasi parti olarak seçimlerdeki kazanımlarını açıklamaktadır.

Bu yeni dönemde Hareket siyasi bir parti olarak Mısır tarihi açısından en önemli seçimleri kazanmıştır. Hürriyet ve Adalet Partisi olarak kurulan ve 6 Haziran 2011 yasal statü kazanan parti, üyelerin %40'nın Müslüman Kardeşlerin oluşturduğunu ve İslami bir ekonomik sistem ile şuraya dayalı demokratik sistemi benimsediklerini ilan etmişlerdir (Shehata, 2011). Parti kuruluşunu ilan etmiştir ancak Mısır'da seçimlerin yapılması ordunun denetimi altındaki geçiş döneminde sancılı olmuştur. Geçiş sürecinde yönetimi sivillere devredilmesi konusunda yavaş davranan orduya karşı gösteriler başlamıştır. Artan gösteriler sonucunda ordu seçimlerin yapılacağını ilan etmiştir. 28 Kasım 2011'de başlayan üç aşamalı seçim sonucunda Hürriyet ve Adalet Partisi oyların %47'sini alarak mecliste 235 sandalye almıştır (Terzi, 2014:107). Bu başarı değişim sürecinde olan Mısır için çok önemlidir. Uzun yıllar otoriter yönetim altında ve tek partinin seçimleri kazanabileceği

sistemde siyaset dışına itilen Müslüman Kardeşler' in Mısır siyasetindeki önemli yerini göstermiştir.

Parlamento seçimlerindeki başarı cumhurbaşkanlığı seçimleri ile tahkim edilmiştir. 16 Haziran 2012 de yapılan seçimlerde, Mursi oyların %52 sini alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir (CNN, 2012). Seçim başarısı tarihte olduğu gibi Müslüman Kardeşlerin siyasi alandaki başarısından çekinenler için yeniden bir korku oluşturmuştur. Fakat bu kez Mısır sistemdeki değişimle beraber artık bir siyasi parti olan Müslüman Kardeşlerin siyaset dışı alana itilmesi kolay olmamıştır. Bu nedenle devlet içinde ayrıcalıklı konumda olan asker ve bürokratik elit, Mursi yönetimine karşı görünür ve görünmez alanlarda çatışma başlatarak siyasal istikrarsızlık ortamına kapı aralanmıştır (Kazak, 2015:70).

14 Haziran 2012'de Anayasa Mahkemesinin parlamento seçimlerinin iptaline yönelik aldığı karar ile seçmenleri ve Müslüman Kardeşleri uyarmıştır (Fahmy, 2017:49). Bu uyarı Mursi'nin başkan seçilmesinden sonra yönetiminin zorlanacağını açıkça göstermektedir. Ancak Mursi, cumhurbaşkanı seçildikten sonra meclisi tekrar toplama kararı alarak ordunun yönetime geçişini engellemeye çalışmıştır (Kalabalık, 2013). Ayrıca Mahkeme aldığı karar ile eski rejim üyelerinin seçimlere katılmasına izin vermiştir (Somuncuoğlu, 2019:257). Mursi demokratikleşme yolunda Mısır için adım atmaya çalışırken Anayasa Mahkemesi ve orduyu da karşısına almıştır.

Böyle bir ortamda, Mursi'nin iktidarını koruması ve Mısır'ın geleceği için adım atması gerekmektedir. Bu amaçla Mursi, yargı organına yönelik bazı kararlar almıştır.

Sonrasında krizlere yol açacak kararlardan birisi Mübarek'in atadığı başsavcının Vatikan büyükelçisi olarak atanması olmuştur. Ancak yargı bu kararın yürütme tarafından alınamayacağı gerekçesiyle Mursi'ye geri adım attırılmıştır. Bir diğer konu yeni anayasa yazımının yargı ile ilgili bölümlerinin kim tarafından yazılacağı sorunudur (Akyol, 2019:317). Yargının görev dağılımı ve Mursi'nin aldığı kararlara ilişkin tutumu Mısır siyasetinde halk tarafından özlemle beklenen demokratikleşmenin önündeki engelleri ifade etmektedir. Anayasa yazım süreci ve Mursi'ye yönelik engellemeler karşısında Mursi, hızlı hareket edebilmek ve sorunlara çözüm üretebilmek için tartışmalara yol açan ve cumhurbaşkanına geniş yetkiler verdiği için özünde antidemokratik olan 22 Kasım Kararlarını yayımlamıştır. Alınan kararlar toplumda infiale yol açmıştır ve sonucunda Mursi bu kararları iptal etmek durumunda kalmıştır (Gülenç, 2016:74).

22 Kasım Kararnamesi ile toplumda başlayan infial ve Mursi karşıtlığı, demokratik değerlerin zarar görmesine bir tepki olarak ortaya çıkmasının yanında Mursi karşıtı eski rejimin meydan okuması olarak da değerlendirilmektedir. Kamuda ve bürokraside etkili olan ve Müslüman Kardeşlerin iktidarından rahatsız olan eski rejim mensupları, ekonomik sorunların biriktiği kamuda grevlerin önünü açarak, idari engellemeler ile yabancı yatırımcı girişine engel olarak Mursi'nin çalışmasını zorlaştırmıştır. Böylece toplumsal tepkinin artması ve sokağa çıkmaya hazır olan Mısır halkı için ortam sağlanmıştır. 22 Kasım kararları sokağa çıkmaya hazır olan ortamda halk için gerekçe olmuştur (Çetinkaya, 2021:128). Mısır'da medya ve yayın konusunda tecrübesiz ve eksik olan Müslüman Kardeşler açısından sokak gösterileri muhalif basının etkisiyle sorunları olduğundan daha büyük ve Mursi yönetiminden kaynaklı olarak

göstermiştir (Telci, 2013:87- 88). Mursi, asker ve bürokratik elit baskısı altında yürütmeye çalıştığı iktidarına halk tepkilerinin eklenmesi ve kendisini ifade edebilecek bir medyanın olmayışı ile çıkmaza itilmiştir.

Baskı altında kalan Mursi Anayasa Mahkemesi'nin meclisi feshetme ihtimaline karşılık anayasa yazım sürecini hızlandırmıştır. Bu süreçte ordu ile ılımlı bir politika izleyerek bazı ayrıcalıklar tanımıştır. Ayrıcalıklar kapsamında ordunun bütçesini devlet denetiminden çıkarırken orduya ilişkin yasaları Savunma Bakanlığının izni ile çıkarma koşulu kabul edilmiştir (Demir, 2020:101). Hızlandırılan anayasa yazım süreci, bu süreçten çekilen liberaller ve seküler grupların yokluğunda yalnız kalan İslamcılar tarafından 22 Kasım Kararlarına gösterilen tepkilerle beraber 29 Kasım'da tamamlanmıştır. 1 Aralık'ta cumhurbaşkanına sunulan anayasanın iki hafta içinde referanduma sunulacağı açıklanmıştır. Ancak bu açıklama anayasa taslağına karşı çıkan muhalif gruplar ve Mursi destekçileri arasında gerilimleri artırmıştır. Artan gerilimler karşısında Mursi, orduya sivilleri tutuklama yetkisi vermiştir (Akyol, 2019:322-324). Artan toplumsal kutuplaşma, 25 Ocak sonrası ordunun yönetime karışmasından rahatsız olan Mursi için zor durumda kaldığı bu günlerde ilk başvuru kapı olmuştur. Ordu ve Mursi arasındaki ilişki sorgulamalara neden olmuştur. Ordu ve Mursi bu ilişkiyi ordu ve sivil yönetim arasındaki politik ilişkiden ziyade Mısır için yapılan işbirliği olarak açıklamıştır (Sayıgh,2013).

25 Ocak sonrası ekonomik ve sosyal sorunların biriktiği Mısır toplumsal beklentilere gebe olarak geçiş süreci ve ardından yapılan seçimler ile Mursi'yi seçmiştir. Mursi pek çok sorunla mücadele ederken anayasa yazım sürecinde liberaller ile arasındaki

işbirliğinin kopması yargı krizi ve 22 Kasım kararları ile toplumsal tepkiyi üzerine çekmiştir. Bu toplumsal tepkiler, muhalefet tarafından hükümetin muhalefeti dinlemediği, önerilerine cevap vermediği, Mısır'ı tek başına yönetebilecek güçte olduğu inancıyla hareket ettiği ancak Mursi'nin sorunlara çözüm üretmediği şeklinde açıklanmıştır (Carnegie2, 23.04.2013).

Yargının ve ordunun sisteme müdahalesi, demokratik seçimlerle iktidara gelmiş ancak yeterli tecrübesi olmayan Mursi'nin aldığı kararların demokrasiden uzak oluşu ve muhalefetin tepkisini çekmesi, Mısır halkındaki hoşnutsuzluğu artırmıştır. Ekonomik sorunlar, işsizlik ve gelirlerdeki düşüş ile Mübarek döneminden bu yana devam eden devlet içindeki otoriter uygulamaların getirdiği hoşnutsuzluk, Mısır için değişimin yıldönümü olan 25 Ocak 2013'de halk, Mursi'nin devrilmesi ve yeni seçim talebi ile sokaklara çıkmıştır (Esposito,Sonn, Voll, 2016:222). Protesto için sokaklara çıkan halka karşı tepki eskisi gibi polis şiddetiyle verilmiş ve olağanüstü hal ilan edilmiştir. Müslüman Kardeşler üyeleri de bu protestolara karşılık Mursi lehine protestolara başlamışlardır (Akyol, 2019:333). Karşılıklı protestoların devam etmesi ve sokakların hareketlenmesi sonucunda Mursi'de halkın taleplerini dinlemek yerine iktidarını korumaya çalışmıştır (Somuncuoğlu, 2019:277). Protestoların sertçe bastırılması karşısında halkın Mursi'ye karşı tepkilerini artırmıştır (Aydemir, 2021:18). Hükümet darbe ihtimaline karşı sert önlemleri aldığını belirtmiştir.

Toplumsal muhalefet artarak devam etmiş ve diyalog kurulamamıştır. Artan muhalefet içinde 25 Ocak protestolarında önemli rol oynayan 6 Nisan Hareketi ve Kifaye

Hareketi de yer almaktadır (Yorulmaz, 2013:14). Artan muhalefet içinde darbeye giden en önemli yolu ise Temerrüt Hareketi açmıştır. Temerrüt Hareketi, 1 Mayıs işçi bayramını kutlamak için sendikalara dilekçe göndermiş ve Kahire'de kampanya planlamıştır. Kampanya, Mursi karşıtı olarak devam etmiş ve 25 Ocak protestolarındaki gibi özgürlük, ekmek ve adalet söylemleriyle yeni bir seçim istediklerini beyan ederek ve halka çağrıda bulunarak imza kampanyası başlatmışlardır (Ketchley, 2017:104).

Ülkede bir süredir devam eden petrol sıkıntısı elektrik ve su kesintileri yaşayan halkın muhalif bir çağrı ile mobilize olması kolaylaşmıştır. Bu sayede 22 milyon imzaya ulaşan Temerrüt Hareketi, Mursi'nin cumhurbaşkanını seçilmesinin yıldönümü 30 Haziran'da halkı sokaklara çağırmıştır (Demir, 2020:104-105). Müslüman Kardeşlerin hızlı yükselişinden rahatsız olan ortak sosyal geçmişe sahip olan muhalif gruplar Temerrüt Hareketi çatısı altında birleşmişlerdir. Bu gruplara yönelik Mursi'nin diyalog çağrıları ise kabul edilmediği gibi kutuplaşma daha çok artmıştır (Moussa, 2018:97-98). Artan kutuplaşma 27 Haziran tarihinde Tahrir Meydanında gösterilere devam eden Temerrüt Hareketine karşı Mursi destekçilerinin 30 Haziran'da Rabia Meydanında bir araya gelmesiyle şiddete dönüşmüştür. Şiddeti gerekçe gösteren ordu 1 Temmuz'da halkın taleplerine cevap verilmesi gerektiğine yönelik açıklamasıyla darbeyi işaret etmiştir (Kurt, 2016:38). 3 Temmuz 'da ordu darbe haberini halkın taleplerine cevap vermek için Mursi iktidarının sona erdiğini ve anayasanın, geçici olarak askıya alındığını, geçici bir hükümet başkanı getirildiğini ve cumhurbaşkanlığı seçimleri için hazırlıkların başladığını duyurmuştur (BBC, 4.07.2013).

Mısır 25 Ocak 2011'de başlayan Arap Baharı ile otoriter Mübarek rejiminin devrilmesi yeni ve demokratik bir sistemin tesisine yönelik umutları canlandırmıştı. Zorlu geçen geçiş döneminde askeri ve idari vesayetın Mısır'daki ağırlığı, kısa süreli Mursi iktidarı boyunca da devam etmiştir. Eski rejimin kendinden menkul kıymetleri ve ordunun baskısı altındaki Mursi yönetimi ve Müslüman Kardeşler Hareketi, kendini gerçekleştirme imkanı bulamadan darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır.

3.3. 6 Nisan Hareketi

6 Nisan Gençlik Hareketi, Mısır'ın en önemli tekstil merkezi olan Mahalle El Kübra'da işçilerin yaptığı grevin örgütlenmesinde yer alan, aktivistleri de içeren bir Harektir (Telci, 2015:50). Hareket Mısır'da en geniş örgütlü grup olan işçilere dayanması açısından önemlidir. Mübarek döneminde artarak devam eden işçi grevleri 2007 yılında en hareketli yılını yaşamıştır. Nisan 2008'de yapılan grev ise en geniş katılımlı grev olmuştur. Bu anlamda 6 Nisan Hareketi, Mübarek karşıtı bir kampanyada işçileri mobilize etme yeteneği bakımından önemli bir konuma ulaşmıştır (Telci, 2014:87). Sosyal medyayı da kullanarak kitlelere ulaşan Hareket, çağın gereklerine uygun olan örgütlenme şeklini benimsemiştir (Chalcraft, 2014:194). Facebook kullanımı ile Mısır siyasetine dahil olan Hareket hükümeti de şaşırtmıştır (Egypt Today, 19.02.2017). 6 Nisan Hareketi, teknolojiyi kullanarak, işçilere destek vererek, sivil toplum kuruluşları ve siyasi partilerle işbirliği yaparak, Kifaye Hareketi gibi toplumun her kesimine hitap ederek Mübarek karşıtı toplumsal örgütlenmeyi gerçekleştirmiştir (Çınar, 2019:62).

Muhafif örgütlenme, 6 Nisan 2009'da protesto düzenleyerek hükümetten anayasa değişikliği ve asgari ücretin yükseltilmesi talebinde bulunmuştur. Hareketin talebine Müslüman Kardeşler de destek vermiştir (Telci, 2015:52). Destek toplayan ve zaman içinde büyüyen Hareket 6 Nisan 2010'da düzenlediği protestolarda polisin müdahalesi ile karşılaşmıştır (Özdemir, 2020:69). İşçi grevine yönelik olarak kurulan Hareket Mısır siyasal sistemine dahil olmuştur. Özgür ve demokratik bir yönetim istediklerini açıklayan Hareket 25 Ocak Protestolarının düzenlenmesinde ve sosyal medya üzerinden örgütlenme konusunda aktif rol almıştır (Global Security). Mübarek karşıtı kampanya ile örgütlenen Hareket demokrasi ve özgürlük talebi ile Mübarek rejiminin devrilmesine ortak olmuştur. Ancak demokratik Mısır'ın geleceği için çelişen bir davranış ile 3 Temmuz darbesine de destek vermiştir.

Siyasi Parti oluşumuna gitmeyen Hareket, 2012 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Nasırcı aday Hamdin Sabbahi'yi desteklemiş ve Mursi'yi siyasette otoriter olmakla suçlayarak, Mursi karşıtı kampanyada yer almıştır (Yorulmaz, 2013:14). Mursi'nin 22 Kasım Kararları ile Mısır'ı otoriterleştirdiği gerekçesiyle muhalefet etmiştir (Telci, 2015:117). Temerrüt Hareketinin imza kampanyasına katılarak Mursi'nin yönetimi bırakması yönünde çağrılara destek vermiştir (Miş ve Telci, 2013:22). 2011'de Arap Baharına giden süreçte demokrasi ve özgürlük talepleriyle otoriter Mübarek karşıtı olan 6 Nisan Hareketi, Mursi'nin iktidarı bırakması için darbeye giden yolu açmıştır. Bu haliyle sivil toplumun destek verdiği bir darbe olarak, 6 Nisan Hareketi, 25 Ocakta elde edilen kazanımları da yerle bir etmiştir (Çetinkaya2021,177). Mursi'nin devrilmesi için orduya destek veren 6 Nisan Hareketi darbe sonrasında yasaklanmıştır (Kholaiif, 28.04.2014).

3.4. Mısır Demokrasisinin Kifayetsizliğine Yeter! Kifaye Hareketi

Kifaye Hareketi 2004 yılında Mübarek rejiminin otoriter uygulamalarına karşı "Yeter" sloganı ile Mısır'ın önde gelen milliyetçi ve aydınları tarafından kurulmuştur (Oweidat, 2008:10). Avukatlar üzerinde etkili olan bir harekettir (Çınar, 2019:59). Kifaye Hareketi 2011 öncesinde Mübarek'in kendisinden sonra yönetime oğlu Cemal Mübarek'in gelmesine yönelik girişimlerine karşı çıkan ilk grup olması bakımından önemlidir (Galal, 08.03.2016). Hareketi'n Mübarek rejimine karşı duruşu ve "Yeter" sloganı, 25 Ocak protestolarda Mısır halkını cesaretlendirmiştir. Herhangi bir kuruluşa bağlı kalmadan yalnızca Mübarek rejiminin kötü uygulamalarına karşı çıkan bu hareket ortak bir muhalefet dili kullandığı için toplumun tüm kesimleri tarafından benimsenmiştir (Tığlı, 2011:6). Ortak muhalefete hitap eden Hareket, parlamento dışı muhalefeti örgütlenme başarısı ve Mübarek rejiminin haksız uygulamalarına karşı da sessiz kalan Mısır halkının sesi olmuş ve toplumun bilinçlenmesini sağlamıştır (Bozbaş, 2016:309). Başarısında hapsedilecek üyeleri, mal varlıkları ve propaganda yapacak yayım organlarından azade olarak kurumsal bir örgütlenme olmayışının da etkisi vardır (Chalcraft, 2014:192). Söylem ve uygulamalarıyla Arap Baharına giden süreçte Kifaye Hareketi, toplumun bam teline dokunarak sokaklarda birlikteliği sağlamıştır.

Muhalefeti bir araya getirirken aynı zamanda demokratik bir sistemi de savunmaktadır (Kazak, 2015:30). Dolayısıyla Hareket muhalif bir örgütlenme olmanın yanında Mısır'ın geleceğine yönelik strateji de belirlemiştir. Nitekim Mısır'da sivil toplum kuruluşları demokratikleşmeyi sağlayabilecek güçte değillerdir. Devletin çizdiği sınırlar

dahilinde faaliyet göstermek durumunda kalmaktadırlar (Akyol, 2019:134). Kifaye Hareketi demokratik duruşu ile Mısır'da muhalefetin de geleneksel uygulamaların fanusundan çıkması ve değişimi gerçekleştirmesi gerektiği inancıyla hareket etmiştir. Bu adımları neticesinde Kifaye Hareketi, 25 Ocak protestolarında önemli rol oynamıştır (Özdemir, 2020:68). Mübarek yönetiminin uygulamalarına "Yeter" olarak ortaya çıkan Kifaye Hareketi, Mübarek'in devrilmesi ile amacına ulaşmıştır.

Ancak Mısır'ın demokratikleşmesi için 25 Ocak'ta gösterilen gerekli performansı gösterememiştir. Mübarek rejiminin uygulamalarına "Yeter" diyen hareket Mursi döneminde Mübarek rejiminden kalan ve Mursi'nin karşısında yer alanlara "Yeter" dememiştir. Bu haliyle demokratikleşme amacından uzaklaşmıştır. 22 Kasım kararları sonrası Mursi karşıtı kampanyada yer almıştır. Mart ayında Mukattam'da Müslüman Kardeşler merkezine yönelik saldırıya ilişkin tutuklama kararı çıkaran yargı kararına karşı Kifaye Hareketi, gençlik örgütleriyle bir araya gelerek yargının bağımsız olmadığını ifade etmişlerdir (Çetinkaya,2021:189). Mursi'ye muhalif hareket olan Temerrüt'e destek vererek darbeye giden yolda ordunun önünü açmıştır (Yorulmaz, 2013:14). Mübarek'in otoriter uygulamalarına karşı muhalif olarak ortaya çıkan Hareket, Mısır'ın demokratikleşmesi için açılan kapıda Mursi'ye karşı da muhalif kanatta yer almıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Zağ'lul'dan Abdünnasır'a ve Sedat'tan Mübarek'e Mısır siyasi sistemi içte toplumsal dinamikler ile bağı kopuk dışta ise uluslararası sistemin kısılcacında sarkaç gibidir. Bağımsızlık sürecinde antiemperyalist, milliyetçi ve liberal muhafazakar saiklerle Mısır'ın bağımsızlığında önemli rolü olan Vefd Partisi süreç içerisinde İngiliz siyasetinin araçsallığına dönüşerek Mısır halkının tepkisini çekmiştir. Bağımsızlıktan henüz kurtulmaya çalışan Mısır'ın Abdünnasır döneminde sosyalist ilkeleri benimseyen devletçi bir ekonomik model uygulanmış, geçici bir rahatlama ve iyileşme sağlanmış olmakla birlikte sosyal adalet sürdürülememiştir. Sedat dönemi Mısır siyasetinin yüzünü batıda dönmesi kapitalist ve liberal politikaların uygulanmasını beraberinde getirmiştir. Bu süreçte sivil toplum ile göreceli bir ilişki sürdüren Sedat, batıcı politikaları uygulamaya koyması nedeniyle Müslüman Kardeşler tarafından eleştirilmiş hatta Müslüman Kardeşler, Sedat'ın öldürülmesinden sorumlu tutularak yasaklanmıştır. Mısır siyaseti karşısında sivil toplumun zayıf kalması ya da güdümlü bir sivil topluma izin verilmesi, demokrasi açığına yol açmakta ve halk kesimleri çeşitli araçlarla kolayca kontrol edildiği ve baskılandığı içinde sesi kısık bir toplum yapısı ortaya çıkmıştır. Arap Baharı sesi kısılan toplumun çeşitli kesimlerinin ortak sesi olmuş gösteriler, eylemler ve protestolar, halkın ortak çılığı olarak meydanları doldurmuştur.

Demokratikleşme, toplumun kendiliğinden demokratik değer ve davranışlara sahip olmasını içerir. Demokrasiyi zorla getirme çabaları ise toplumun tepkisine ve yönetimde demokrasiyi sürdürmek adına demokratik olmayan kararları almaya sevk

edebilir. Bağımsızlığından Mursi dönemine kadar Mısır siyasi yapısı değerlendirildiğinde, Mısır'ın bağımsızlığı için mücadele eden antiemperyalist Vefd Partisi, bağımsızlık sonrası süreçte İngilizlerin tesiri altında kalmış, aldığı kararlar ve toplum üzerinde uyguladığı baskılar nedeniyle de halktan kopmuştur. Kısaca Mısır'da demokratikleşme yerini demokratikleştirmeye bırakmıştır. Bir diğer ifadeyle siyasi liderlerin ağzında pelesenk olmuş demokrasi kavramı adına halk daha çok baskılanmış, hukuk devleti ve demokrasi söylemi otoriter uygulamaların meşruiyet aracı olarak kullanılmıştır. Mısır'ın yaşadığı demokrasi açığı nedeniyle siyasi toplum ile sivil toplum arası ilişkiler de sürekli bir gerilim olmuştur.

Mısır'da devlet ve sivil toplum ilişkileri Gramscian açıdan açıklanmıştır. Doğu ve batı toplum ayrımını yapan Gramsci'ye göre Batı toplumlarında devletin oluşumu ve devlet ile sivil toplum ilişkileri baskının, rıza içinde sönümlenmesiyle Doğu'da ise baskının, razı oluncaya kadar dikte edilmesiyle sürdürülmektedir. Doğu toplumlarında devlet ile sivil toplum arasında karşılıklı rıza üretimi gerçekleşemediği için devlet zoru kullanmakta ve sivil toplum, ya devletin güdümünde hareket etmekte veya devlet dışı olarak tanımlanmaktadır. Karşılıklı rıza üretimi gerçekleşemediğinden devlet ile toplum arası demokrasi açığı oluşmaktadır. Devletin işleyişinde ve devlet ile sivil toplum ilişkilerinde Mısır liderleri, sarkaç gibi doğu-batı yanlısı politikalar sürdürerek toplumla bağı yeterince kuramamış ve yönetimin temsil edildiği merkez ile toplumu niteleyen çevre arasındaki ilişki, gerilimler üzerinden sürdürülmüştür.

Bağımsızlığından günümüze Mısır toplumunun modernleşme ve demokratikleşme yönündeki çabaları iki temel sorunla karşılaşmıştır. Birincisi modernleşme sürecine geç katılan toplumların tipik davranışına benzer biçimde Mısır'da liderler, siyasi mühendislik yaparak toplumun modernleştirilmesini ve demokratikleştirilmesini arzu etmişlerdir. İkincisinde modernleştirme ve demokratikleştirme politikalarını topluma rağmen topluma dikte etmeye (endokrine) çalışmışlardır. Her iki durum devlet ile toplum arası güvensiz ilişkilere, iktidarın otoriterleşmesine ve toplumun çaresizliğine yol açmıştır. İktidar değişimleri toplumda tsunami etkisi yaratarak her gelen iktidar, kurtarıcı olarak görülmüştür. Böylece sürekli enkaz devralan liderler kalkınmayı, gelişmeyi ve teknolojik ilerlemeyi gerçekleştiremediğinden gerilim sürekli artmıştır. Demokratikleşme gerçekleşemediğinden iktidar ve muhalefet ilişkileri ve alternatifleri sunmaya çalışan sivil toplum birbirlerini karşılıklı olarak dışlamışlardır.

Literatüre Arap Baharı olarak geçen ve toplumların demokrasi arzularını ifade eden süreç Mısır'da 2011'de başlamıştır. Müslüman Kardeşler, 6 Nisan ve Kifaye hareketlerinin öncülük ettiği gösteriler, Mübarek'i iktidardan uzaklaştırmışsa da Arap Baharı'nı niteleyen yeni iktidarın oluş(turul)ması ve karşılıklı rızayı üreten devlet ile toplum ilişkilerinin kurulması mümkün olamamıştır. Müslüman Kardeşler Hareketinin 2011'de Muhammed Mursi başkanlığında kurulan Hürriyet ve Adalet Partisi'nin iktidar olduğu halde oligarşik bürokrasinin Mursi'nin iktidarını hazmedememesi Mısır Baharını, Kışa çevirmiştir.

Müslüman Kardeşler Hareketinin ideoloğu ve önemli temsilcisi olmakla birlikte hareket içinde Mursi iktidarına karşı grupların olması, ayrılıkların yaşanması, 6 Nisan ve Kifaye hareketlerinin de Mursi karşıtı Temerrüt grubunda hareket etmesi, Mursi'yi yalnızlaştırmış ve iktidardan uzaklaştırılmasının yolu açılmıştır. Mısır siyasi tarihinde toplumun ilk defa tecrübe etmeye çalıştığı ve toplumun rızasıyla seçilen Cumhurbaşkanı, sivil toplum eksiği ve oligarşik bürokrasinin gücü karşısında iktidarını sürdürememiştir. Mısır'ın yaşadığı bu olumsuzluklar ile Türkiye'nin siyasi tarihinde yaşadıkları olumsuzluklar karşılaştırıldığında benzerlikler söz konusudur. Türkiye'nin 1950'de başlayan demokratikleş(tir)me serüveni, 1960, 1971, 1980, 1997, 2007, 2016 darbeler, muhtıralar ve kalkışma ile sekteye uğramıştır. Türkiye'nin tecrübe ettikleri açısından Mısır'ın yaşadığı olumsuzluklar değerlendirildiğinde iki önemli sonuç çıkarılabilir. Birincisi içe dönük olup demokratikleşme hukuktan kurumlara, sivil toplumdaki siyasal topluma, ekonomiden ahlaka toplumla devlet arası ilişkilerin kurumsallaşmasıdır. İkincisi dışa dönük olup uluslararası ilişkiler, ulusal güce bağlıdır. Ülkenin içte güçlü olması, uluslararası güçlerin müdahalesini etkisiz kılmaktadır. Bir ülkenin bağımsızlığını sürdürmesi, savunmasını gerçekleştirecek milli gücüne sahip olması ile mümkündür. Kendi savunmasını kendi kaynakları ile tahkim eden devlette, devlet ve sivil toplum ilişkileri güçlenir ve demokrasi sürdürülebilir.

Osmanlı bakiyesi Mısır'da sivil toplumun olmadığını söylemek abesle iştigaldir. Osmanlı döneminde İslam dünyasının önemli merkezlerinden biri olan Mısır'da hayır kurumları, meslek örgütleri, loncalar ve vakıflar devlet ile toplum arasındaki ilişkileri sürdürmüş ve topluma önemli hizmetlerde bulunmuştur. İngiliz yönetimi altında iken

ticaret birlikleri, kültürel kulüpler, dernekler ve meslek örgütleri gibi çeşitli sivil toplum örgütleri kurulmuştur. Bağımsızlık sonrası Mısır'ın siyasi yapısı Nasır'dan Sedat'a iki zıt ideolojik kampta yer almıştır. Bir tarafta sosyalizme yaklaşan devletçi ekonomi ve sosyalist geleneğe bağlı olarak kurulmasına izin verilen işçi sendikaları diğer tarafta liberal ekonomiye ve demokratikleşme süreci çerçevesinde yaygınlaşan sivil toplumdur. Her iki durumun Mısır toplumsal yapısı ve değerleri açısından analiz edildiğinde yabancı açılımlar olduğu söylenebilir.

Mısır'da modernleşme liderlerin inisiyatifi ve tercihleriyle topluma dikte edilmeye çalışılmıştır. Böylece liderler, toplumun değerleriyle ve inançlarıyla bağ kurmakta zorlanmışlardır. Bu durum devlete muhalif olan sivil toplum ve siyasi oluşumların sayısını artırmıştır. Bunların içinde hem sivil toplumsal alanda hem de siyasi alanda etkili ve önemli olan Müslüman Kardeşler Hareketi'dir. Bu hareketlerin çeşitlenmesi, toplumda taban bulması ve yaygınlaşmasının en önemli nedeni ise liderlerin, toplumu ötekileştiren politik kararlarından ve uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Arap Baharı Mısır'da toplum ile devlet arası ilişkilerin buharlaşması olup iktidarın değişimine yol açmıştır. Mısır'da iktidar değişse de oligarşik bürokrasi yeni yönetimi kabullenememiş ve ordu müdahale etmiştir. Bu anlamda Arap Baharı, Mısır açısından toplumun harekete geçmesini etkilemişse de demokratik iktidarın korunmasında sessiz kalarak kışa dönmüştür.

2010'da Tunus'da başlayan Arap Baharı 2011'de Tahrir meydanındaki gösterilerle Mısır'a sıçramıştır. 25 Ocak literatürde Mısır için devrim olarak

tanımlanmaktadır. Devrim, tanımı gereği toplumun top yekün değişimini içerir. 25 Ocak sürecinde sessiz çoğunluğun sesini temsil edenler; gelir dağılımındaki eşitsizliklerin giderilmesi, yoksulluğun, yolsuzluğun ve yoksunluğun önlenmesi, ayırım yapılmaması, iktidarın hesap vermesi, şeffaf olması ve toplumda temel hak ve özgürlüklerin korunması gibi hukukun, adaletin ve demokrasinin yaygınlaşmasını talep etmişlerdir. Bu taleplerin toplumun ortak vicdanı olduğu belirtilmiş ve iktidarın değişmesine yol açmışsa da demokrasinin engeli olan vesayet makamlarının değiştirilememiş olması ve sivil toplumdan orduya yargıdan bürokrasiye halkın oylarıyla seçilen Mursi iktidarına karşı tutum ve davranışlar değerlendirildiğinde 25 Ocak protestolarının Mısır'da devrime yol açtığı söylenemez. Yönetimde oligarşik bürokrasiye rağmen iktidar değişiminin, yeni anayasanın ve meclisin işleyişinin Mısır'ın demokratikleştiğinin göstergeleri olarak verilmesi izahtan varestedir.

25 Ocak tarihinde sessiz çoğunluğun sesini temsil eden sivil toplumun görünürlüğü artmış ve Mısır siyasi sisteminde geleceğe yönelik umut ışığı doğmuştur. Bu çerçevede 25 Ocak devrim değil, toplumsal düzeyde uyanmanın, kıpırdanmanın ve kendine gelmenin adıdır. Hak ve özgürlük talebi meşalesi 25 Ocak tarihinde Tahrir meydanında yakılmış olsa da henüz toplumsal düzeyde bir bilinçlenmeden bahsetmek zordur. Kaldı ki seçim sürecindeki baskılamalara rağmen halkın teveccühü ile seçilen cumhurbaşkanı Mursi, iktidarını sürdürememiştir. Başta mensubu olduğu Müslüman Kardeşler Hareketi içindeki farklı grupların tepkileri olmak üzere 6 Nisan ve Kifaye hareketi, Temerrut hareketi içinde yer alarak Mursi'nin iktidardan uzaklaştırılması için çaba göstermişlerdir. 25 Ocak, Mısır siyaseti açısından toplumsal duyarlılığın göstergesi Mursi ise Mısır

siyasetinde makas değişiminin temsilcisidir. 25 Ocak süreci ve Mursi, Mısır vesayet siyasetini ortadan kaldıramasa da sarstığı söylenebilir.

Bir yönetim biçimi olarak demokrasi temel hak ve özgürlükleri ve rekabete dayalı seçimlerin serbestçe sürdürüldüğü temel ilkeye sahiptir. Ancak demokrasi toplumların normlarına, değerlerine ve tecrübelerine göre farklılıklar arz eder. Demokratik sistemi, demokratik olmayandan ayıran en temel unsur rızaya dayanmasıdır. Demokrasilerde alınan kararlar uygulamada herkesi kapsadığından dolayı toplumun en çoğunun razı olacağı kararları almak iktidarın meşruiyeti açısından önemlidir. İktidarın aldığı kararları ve etkilerini her insanın aynı şekilde yorumlamayacağına göre uygulamada kararlardan dönmek veya revize etmek, demokratik yönetimin erdemleri olarak belirtilebilir.

Mısır siyasi tarihi, demokratik değerler ve uygulamalar açısından değerlendirildiğinde demokrasinin iki temel sorunu ile karşılaştığı görülmektedir. Birincisi oligarşik bürokrasidir. Kendilerini modernleşmenin, gelişmenin ve ilerlemenin mihmandarı olarak gördükleri için koltuklarını devrettiklerinde toplumun geri kalacağına, eskiye döneceğine ve kötüleşeceğine inanmaktadırlar. İkincisi aydınlanmanın ve modernleşmenin temsilcisi olduğuna inandıklarından kendi düşüncelerini ve taleplerini karşılayan kişiler iktidar oluncaya kadar iktidara güvenmezler. Seçimde rekabet ve rıza gösterme gibi demokrasinin temel ilkeleri vesayetçi yönetime yabancı olduğundan demokratik sistem gerektiğinde darbe, muhtıra, yasaklama, kısıtlama ve sınırlandırma gibi araçlarla tahkim edilmelidir. Mısır'da demokrasi patolojik olduğundan gerektiğinde halk

sınırlandırılarak zorla demokratikleştirilebilir. Gramsci'ye referansla genel olarak doğu toplumlarında demokratikleştirilme otoriter uygulamaların, demokrasiyi kullanarak meşrulaştırılmasını içermektedir.

Batı siyasi düşüncesinde laiklik, modernlikle ilişkili olup dinin siyasi otorite olmaktan uzaklaştırılmasını ifade eder. Batı tarihi 30 yıl ve 100 yıl süren din savaşlarına sahne olmuş ve Ortaçağ sürecinde Kilise, egemen güç olarak toplumu yönetmiştir. Din ve devlet otoritesinin ayrımını temel alan laiklik ile dinin, kişiye ait bir inanç ve yaşam tarzı olduğu sekülerleşme Batı tarihi sürecinde toplumların inanç, düşünce ve yaşamlarını etkileyen ve açıklayan kavramlardır. Mısır siyasetinde liderler, oryantalist yaklaşımla gelenek ile modernlik arasındaki ilişkide geleneği din, modernliği ise sekülerleşme olarak tanımlamışlardır. Toplumun geri kalmışlığının nedeni olarak din görülmüş ve laik temelli devlet ve seküler birey modernleşmenin ve toplumsal ilerlemenin mottosu olduğuna inanmışlardır. Böylece Mısır siyasetinin merkezini işgal eden modernleşirmeci siyasi elit çevreyi temsil eden toplum ile bağını koparmış, merkez ve çevre ikileminin çözümünü siyasal mühendislikte bulmuşlardır.

Kur'an'ın hükümleri ve yönetici olarak Hz. Muhammed'in uygulamaları herhangi bir yönetim biçimini dikte etmek yerine yönetimde istişare, liyakat, hesap verme ve adaletle yönetme gibi demokrasinin de değerlerini içeren evrensel ilkeleri vurgulamıştır. Mısır siyasetinde liderler demokratikleştirme, demokratikleştirilme, modernleştirme, laikleştirme, sekülerleştirme gibi merkez ve çevre ikilemini derinleştirecek ilişkiler yerine yukarıda belirtilen ilkeler temelinde hareket etmiş olsalardı Mısır toplumu ilerlemiş

olacaktı. Kaldı ki topluma zorla dikte edilerek değiştirilmeye çalışılması kaos yaratarak aksi yönde gelişmelerin ortaya çıkacağı kaçınılmazdır. Mısır siyasi tarihi siyasi mühendislik çabalarının ters yönde gelişmelere sahne olduğu örneklerle doludur. Arap Baharı, Mısır toplumunda kışa dönse de medya okuryazarlığının artması, küreselleşme insanların düşünce ve davranışlarını etkileyecek başta hak ve özgürlüklerinin korunması olmak üzere adil yönetilme isteği her geçen gün daha çok güçlenecektir.

KAYNAKÇA

Akkaş, H, H. (2011). Küresel Diyaloğun Demokratikleşmeye Etkileri: Arap Toplamlarına Yansımalar.(Ss 326-347). *International Symposium Regional And Global Dynamics: Economic And Political Issues Of Turkey And Its Near Abroad. İzmir Üniversitesi, 236-347*

Akkaş, H. H. (2012). The Effect Of Civil Society On Global Problems And Sustianable Democracy. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (2012) 5/2 ,102-114.*

Akkaş, H. H ve Tekir, O. (2014). *Türkiye'nin Anayasa Krizi Demokratikleşme Sorunu, Anayasa Ve Anayasal Kurumlar.* Ankara: Kadim Yayınları.

Akkaş, H, H. (2020). Hangi Dünya? Uluslararası İlişkilerde Hegemonya ve Dünya Sistemi. Akkaş, H, H ve Ayata, A. (Ed). *Dünyanın Kayıp Halkası: Üçüncü Dünya içinde* (ss17- 76). İstanbul: Efe Akademi Yayınları Birinci Baskı.

Akkaş, H, H. (2021). Değişen Dünyada Hegemonik İlişkiler :Gramsci ve Türkiye. Akkaş, H, H ve Ravanoğlu, A, G (Ed). *Değişen Dünyada Küreselleşme ve Ulus Devlet içinde* (ss, 17-69). İstanbul: Efe Akademi Yayınları Birinci Baskı.

Akkaş, N. Enes (2022). “Arap Baharı'nın Tunus'un Demokratikleşmesine Yansıması: Raşid El Gannuşi ve Nahda Hareketi Partisi”, *Social Science Development Journal, Cilt.7, Sayı.30, s.289-301.*

Aktaş, A. (2021). *İslam Dünyasında Alternatif Düzen Talepleri (Mısır, Pakistan, Fas, K. Irak, Tunus, Lübnan, Malezya)*. Ankara:Hece Yayınları.

Akşin, Ş. (1989). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul:Cem Yayınevi.

Akyol, H. (2019). *Demokratikleşme Yaklaşımları Açısından "Arap Baharı" Ve Geleceği: Mısır Örneği*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Doktora Tezi.

Al-Awadi, H. (2004). *In Pursuit Of Legitimacy The Muslim Brothers And Mubarak, 1982–2000*. London:Tauris Academic Studies

Alexander, A ve Bassouny, M. (2014). *Bread, freedom, social justice.Workers and the Egyptian Revolution*. London:Zedbooks.

Amin, G. (2011). *Egypt in the Era of Hosni Mubarak: 1981-2010*. Cairo: The American University in Cairo Press.

Anderson, L. (2014). Otoriter Miraslar ve Rejim Değişikliği Arap Dünyasında Siyasi Geçiş Anlamaya Doğru. Gerges, F,A.(Ed). *Yeni Ortadoğu Arap Dünyasında Protesto ve Devrim* (Çev. M. İkbal Saylık, Timur Demirtaş). içinde (ss61-81). İstanbul: İyidüşün Yayınları

Anderson, P. (1988). *Gramsci Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*.(Çev. Tarık Günersel). Alan Yayıncılık:İstanbul.

Arafat, A, A. (2009). *The Mubarak Leadership And Future Of Democracy İn Egypt*. New York: Palgrave Macmillan.

Arı, T. ve Koç, E. (2014). Müslüman Kardeşler Hareketinin Mısır Hükümeti İle Paradoksal İlişkilerinin Analizi: 1931-1970 . *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,42, 225-232.

Arslan, H, K ve Durmuş, K, T. (2021). *Arap Ayaklanmalarının Politik Ekonomisi*. Orsam Rapor 29 Nisan 2021.

Aydemir, O. (2021). Müslüman Kardeşler Hareketi:Tarihi Ve Bugünü. İNSAMER. Araştırma 136.

Bacık, G. (2015). *Yarım Kalan Devrim: Arap İsyanlarını Anlama Rehberi*. İstanbul: Ufuk Yayınları.

Balta, E. (2018). *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bayat, A. (2004). *Ortadoğu'da Maduniyet*. (Çev. Özgür Gökmen, Seçil Deren). İstanbul:İletişim Yayınları.

- Bayat, A. (2015). *İslam'ı Demokratikleştirmek Toplumsal Hareketler ve Post İslamcı Dönüş*. (Çev. Özgür Gökmen). İstanbul:İletişim Yayınları.
- Behçet, M. (2019). İkinci Dünya Savaşı Sonrası Mısır Siyasi Tarihi Üzerinden Arap Baharı'nın İncelenmesi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2019 Cilt 21 Ek Sayı, (303-321)*.
- Bates, G, B ve Rassam, A. (2018). *Ortadoğu Halkları ve Kültürleri*. (Çev:Barış Gümüşbaş). Ankara:Dipnot Yayınları.
- Bozbaş, G. (2016). *Mısır'ın Sosyo-Politik Dönüşümü Ve Demokratikleşme Sorunu*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Sosyoloji Bilim Dalı. Doktora Tezi.
- Bölme, S ve Küçükkeleş ,M ve Ulutaş, U ve Özkan, T ve Yılmaz, N ve Ensaroğlu ,Y. (2011). *25 Ocak'tan Yeni Anayasa'ya : Mısır'da Dönüşümün Anatomisi*. Seta Rapor, Ankara.
- Cangür, F. (2013). *Günümüzde Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki Demokratik Hareketler: Libya ve Mısır Örnekleri*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Ortadoğu Ve Afrika Çalışmaları Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Cankurtaran, A. (2019). *Antonio Gramsci'nin Kültürel Hegemonya Kavramı Bağlamında Black Mirror Dizisinin İncelenmesi*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kültürel Çalışmalar Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Chalcraft, J. (2014). Mısır'da 25 Ocak Ayaklanması, Hegemonya Yarışı ve Yoksulların Patlaması. Gerges, F,A.(Ed). *Yeni Ortadoğu Arap Dünyasında Protesto ve Devrim* (Çev. M. İkbal Saylık, Timur Demirtaş). içinde (ss183-211). İstanbul: İyidüşün Yayınları

Cevheri, E. (2018). *Avrupa Birliği'nin Akdeniz'deki Demokrasi Teşviki Politikaları: Mısır Örneği*. Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Doktora Tezi.

Cleveland, W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. (Çev. Mehmet Harmancı). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Cole, J. (2014). Mısır'ın Modern Devrimleri ve Mübarek'in Düşüsü. Gerges, F,A.(Ed). *Yeni Ortadoğu Arap Dünyasında Protesto ve Devrim* (Çev. M. İkbal Saylık, Timur Demirtaş). içinde (ss81-103). İstanbul: İyidüşün Yayınları

Çaylı ,Ş. (2012). *1981-2011 Mısır Arap Cumhuriyeti Türkiye Cumhuriyeti Ekonomik Ve Ticari İlişkileri*. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu İktisadı Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi

Çetinkaya, Y. D. (2021). *Ortadoğu: Direniş, Devrim, Emperyalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çınar, Ö. (2019). *Arap Baharının Mısır Üzerindeki Etkisi*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Davis, J. (2012). *Egyptian Civil Society (Transnational vs. Local): The Distinction Between Theory and Practice*. University of San Francisco. Masters of Arts in International Studies. Master's Theses.

Demir, B. (2020). *Mübarek'ten Sisi'ye Mısır'da Otoriter Rejimin Sürekliliği ve Ordu*. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Demiroğlu, E.T. (2014).Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* .Cilt 2, Sayı 1, Mart 2014, ss. 133-144.

Diana, M ve Porta, D, D. (2020). *Toplumsal Hareketler*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Duman, S. (2010). *Modern Ortadoğu'nun Oluşumu*. İstanbul:Doğu Kütüphanesi.

Eğri, T. (2017). *Arap Ayaklanmalarının Ekonomi Politikası ve Demokrasiye Geçiş Denemesi: Mısır Örneği*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı. Doktora Tezi.

Eliküçük, N. (2013). *Mısır'da Orta Sınıfların Yükselişi: Refahın Güce Dönüşmesi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Esposito, J, L. Sonn, T. Voll, J, O. (2016). *Islam And Democracy After The Arab Spring*. New York: Oxford University Press.

Fahmy, D, F ve Faroqi, D. (2017). *Egypt and the Contradictions of Liberalism—Illiberal Intelligentsia and the Future of Egyptian Democracy*. London: A Oneworld Book.

Gerges, S, A. (2018). *Making The Arab World*. New Jersey :Princeton University Press.

Gönen, T. (2019). *Mısır'da Arap Baharı Süreci ve Türkiye'nin Mısır Politikası*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Güler,S. Kılavuz, M,T. Mercan, M, H. (2012). *Orta Doğu'da İslamcı Siyaset: Değişim Sürecinde Müslüman Kardeşler ve Nahda Raporu*. İlke Yayınları:Araştırma 2.

Gramsci, Antonio (1986). *Hapishane Defteri (Seçmeler)*, (Çev. Adnan Cemgil). Belge Yayınları, İstanbul.

Grovogui , S. N ve Leonard, L. (2008). *Uncivil Society: Interrogations At The Margins Of Neo-Gramscian Theory*. Alison, A, J (Ed). *Gramsci, Political Economy, And International Relations Theory* içinde. (ss. 169-188). New York: Palgrave Macmillan First Publish..

Gülenç, İ. (2016). *Oryantalizm Ekseninde Müslüman Kardeşler ve Mursi Dönemi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrasya Araştırmaları Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Gün, T. (2017). *İslam'da Ve Müslüman Doğu Toplumlarında Sivil Toplum Ve Demokrasi Kavramına İlişkin Tartışmalar*. Tesam Akademi Dergisi Ocak 2017. 4 (1), 155 - 190.

Gürbüz, H. (2014). *Mısır Özelinde Müslüman Kardeşler Hareketi'nin Sosyolojik Analizi (İngiliz İşgalinden Arap Baharına)*. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Hassan, F, A. (2015). *Media, Revolution And Politics In Egypt*. London: I.B.Tauris.

Haurani, A. (2013). *Arap Halkları Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Harders, C ve Jürgensen, C ve Tabbara, T. (2007). Sivil Toplumun Taşıyıcısı Olarak Mısır'daki Meslek Birlikleri Ibrahim, F ve Wedel, H (Ed). *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları* içinde (ss. 61-93). İstanbul: İletişim Yayınları.

Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. İstanbul:Sel Yayıncılık.

Heywood, A. (2013). *Siyaset*. Ankara:Adres Yayınları

Hopwood, D. (1993). *Egypt: Politics and Society 1945-1990*.London: Routledge.

Ibrahim, S, E. (2002). *Egypt Islam and Democracy*. Cairo: The American University in Cairo Press.

Ibrahim, F. (2007). Sivil Toplum Üzerine Arap Tartışması. Ibrahim, F ve Wedel, H (Ed). *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları* içinde (ss. 29-60). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ibrahim, F ve Wedel, H. (2007). Giriş. Ibrahim, F ve Wedel, H (Ed). *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları* içinde (ss. 11-29). İstanbul: İletişim Yayınları

Kazak, C. (2015). *Müslüman Kardeşler'in İktidar Tecrübesi (Mısır Örneği)*. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Ketchley, N. (2017). *Egypt in a Time of Revolution Contentious Politics and the Arab Spring*. Cambridge University Press:Cambridge.

Kuduoğlu, A (2016). *Jeopolitik Yönden Mısır'ın Önemi ve Abd'nin 2013 Mısır Darbesi'ne Yönelik Tutumu*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Kurt, V. (2016). *Otoriter Arap Rejimlerinde Değişim, Süreklilik ve Ordu: Karşılaştırmalı Perspektiften Mısır Ve Suriye*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Doktora Tezi.

Kurt, V. (2018). *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset*. Ankara:Seta Yayınları.

Lewis, B. (2017). *İnanç ve İktidar Ortadoğu'da Din ve Siyaset*. Ankara: Akılçelen Kitaplar.

Mahdi,R ve Marfleet ,P. (2009). *Egypt The Moment of Change*. London:Zedbooks.

Marquez, X. (2020).*Demokrasi Dışı Siyaset Otoriterlik, Diktatörlük ve Demokratikleşme* (2. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları

Minogue, K. (2000). *Politics A Very Short Introduction*. New York: Oxford Universty Press.

- Mert, N. (2022). *Batı İslam'ı Çok Sevmiştii Batı'nın İslam Siyasetleri ve İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moussa, M. (2018). Kışla, Ekonomi ve Siyaset Üçgeninde Mısır Ordusu. Kurt, V. *Ortadoğu'da Ordu ve Siyaset içinde* (ss, 77-103). Ankara: Seta Kitapları.
- Nebi, M ve Telci, İ, N. (2013). Devrimden Darbeye: Mısır'da Askeri Vesayet Dönemi. *Ortadoğu Analiz Dergisi. Ağustos 2013 - Cilt: 5 - Sayı: 56*.
- Oweidat, N. (2008). *The Kefaya Movement: A Case Study of a Grassroots Reform Initiative*. Santa Monica: RAND Corporation.
- Owen, R. (2014). Mısır ve Tunus Diktatörlerinin Devrim Yoluyla Düşürülmesinden Yeni Bir Anayasal Düzen Kurma Mücadelesine. Gerges, F.A.(Ed). *Yeni Ortadoğu Arap Dünyasında Protesto ve Devrim* (Çev. M. İkbâl Saylık, Timur Demirtaş). içinde (ss295-313). İstanbul: İyidüşün Yayınları
- Okur, m, A. (2015) “Gramsci, Cox ve Hegemonya: Yerelden Küresele, İktidarın Sosyolojisi Üzerine”, *Uluslararası İlişkiler, Cilt 12, Sayı 46, s. 131-151*.
- Oran, B. (2013). *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular Belgeler, Yorumlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Özbudun, E. (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Özdemir, F, N. (2020). *Arap Baharı'nın Kriz Yönetimi Bağlamında Değerlendirilmesi: Mısır Arap Cumhuriyeti Örneği*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Özen, M. (2015). *Mısır'da Sivil Toplum Ve Sivil Toplumun Gelişiminde Meslek Birliklerinin Rolü 1970-2014*. Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Özgüden, M. (2015). *Hegemonya ve Politik Toplum*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Pappe, İ. (2019). *Modern Ortadoğu Toplumsal ve Kültürel Bir Tarih*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Pargeter, A. (2021). *Müslüman Kardeşler Muhalefetten İktidara*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ranko, A. (2012). *The Muslim Brotherhood and its Quest for Hegemony in Egypt*. Wiesbaden.Springer VS.

Ransome, P. (2011). *Antonio Gramsci Yeni Bir Giriş*.(Çev: Ali Ihsan Başgul). Ankara: Dipnot Yayınları.

Roccu, R. (2013). *The Political Economy of the Egyptian Revolution: Mubarak, Economic Reforms and Failed Hegemony*. London: Palgrave Macmillan.

Rutherford, B.K. (2013). *Egypt After Mubarak : Liberalism, Islam, And Democracy In The Arab World*. New Jersey: Published By Princeton University Press.

Sdam, 25 Ocak Devrimi'nin Beşinci Yılında Mısır.

Sayıgh, Y. (08/012013). <https://carnegie-mec.org/2013/01/08/morsi-and-egypt-s-military-pub-50558>. Erişim Tarihi:22.11.2022.

Singerman, D. (2006). Restoring the Family to Civil Society: Lessons from Egypt. *Journal of Middle East Women's Studies* , Vol. 2, No. 1 (Winter, 2006). pp. 1-32.

Somuncuoğlu, E. (2019). *Siyasal İslam Ve Mısır'da Müslüman Kardeşler'in Dönüşümü*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Doktora Tezi.

Sunar, L. (2019). *“Bir Başka Hayata Karşı” 1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Meseleler, Kavramlar ve İsimler*. Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Şamlı, E. (2019). Sosyal Hareketler Ve Siyasal Partiler. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi Yıl: 2019, 11(20): 206-218.*

Telci, N, İ. (2014). Mısır Devrimi Süresince İşçi Hareketlerinin Rolü. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi 1,1 . 81-112.*

Telci,N. (2015). *Mısır'da Devrim ve Karşı-Devrim Sürecinde İç ve Dış Aktörlerin Rolü: 2011-2015.* Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi.

Terzi, Ö,G. (2014). Nasır Sonrası Dönemde Müslüman Kardeşler: İşbirliği Ve Çatışma Döngüsünde Rejimle İlişkiler. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Tıgılı, İ. (2011). *Mısır'da Sosyal Hareketler Kifaye Hareketi ve Müslüman Kardeşler.* Dünya Bülteni Araştırmaları Masası.

Tilly, C. (2007). *Democracy.* New York: Cambridge University Press.

Tilly, C. (2014). *Demokrasi.* Ankara: Phoenix Yayınevi.

Touraine, A. (1997).*Demokrasi Nedir?.*(Çev: Olcay Kunal). İstanbul:Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.

Ugan, A, A. (2020). “*Mısır’daki Askeri Darbeler ve Arap Baharı’nın Müslüman Kardeşler ve Demokrasi Üzerine Etkileri*”. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Lisansüstü Programı. Doktora Tezi.

Ulucak, Z. (2016). *Çerçeveleme Teorisi Açısından 2013 Mısır Darbesi İle İlgili Haberlerin Basında Yer Alışı: Al Jazeera Ve Al Arabiya İnternet Siteleri Örneği*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler Ve Tanıtım Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.

Ülger, İ. K. (2016). Müslüman Kardeşler Teşkilatının İdeolojisi Ve Mısır Siyaseti Üzerindeki Etkileri . *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 6 (2) , 131-151 .

Yıldırım, M. (2003). Sivil Toplum Ve Devlet. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi Aralık 2003 Cilt : 27 No: 2 226 - 242.*

Yorulmaz, S. (2013). *Mısır’da Son Dönemde Önde Gelen Laik-Liberal-Solcu Hareketler*. Orsam Rapor No: 167 Eylül 2013.

Zeybek, P. (2015). *Mısır’da Demokratikleşme Çabaları ve Karşısındaki Engeller*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi.

İNTERNET KAYNAKLARI

Aljazeera Türk, (2013). <https://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-mubarek-sonrasi-misir>:Erişim Tarihi:27.10.2023.

Aljezara1, <https://www.aljazeera.com/news/2011/1/25/egypt-protesters-clash-with-police>
Erişim Tarihi 30.10.2022.

Aljezara2, <https://www.aljazeera.com/gallery/2016/1/25/egypt-revolution-18-days-of-people-power>. Erişim Tarihi:01.11.2022.

Aljezara3, (2012). <https://www.aljazeera.com/news/2012/6/24/celebration-in-egypt-as-morsi-declared-winner>. Erişim Tarihi.01.11.2023.

Aljazeera4, (2012). <https://www.aljazeera.com.tr/haber/mursi-tartismali-kararnameyi-iptal-etti>. Erişim Tarihi:02.11.2022.

Aljazeera5, (2014). <https://www.aljazeera.com/news/2014/4/28/egypt-outlaws-anti-mubarak-april-6-movement> Erişim Tarihi:04.11.2022.

BBC, (04.07.2013). Mısır'da ordu Mursi'yi devirdi.
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/07/130703_misir_iktidardegisikligi.
erişim Tarihi:23.11.2022.

Carnegie1, 2011. <https://carnegieendowment.org/sada/44324>. Erişim Tarihi:02.11.2022.

Carnegie2. (23.04.2023). <https://carnegie-mec.org/2013/04/23/stakes-in-egypt-political-action-and-democratic-change-event-4052>. Erişim Tarihi: 23.11.2021.

CNN, 2012. <https://edition.cnn.com/2012/06/17/world/meast/egypt-election/index.html>,
Erişim Tarihi:21.11.2022.

Egypt Today. (17.02.2017). <https://www.egypttoday.com/Article/6/3340/April-6-Youth-Movement>.Erişim Tarihi: 25.11.2022.

Galal, R. (08.03.2016). Leader of Egypt's Kefaya movement laments state of human rights.
<https://www.al-monitor.com/originals/2016/03/egypt-human-rights-george-isaac-interview-prisons.html#ixzz7uVrQOPnM>. Erişim Tarihi:25.11.2022.

Global Security. <https://www.globalsecurity.org/military/world/egypt/april-6-movement.htm>. Erişim Tarihi: 24.11.2022.

Kalabalık. (2013). <https://www.setav.org/2012-misirda-boyle-gecti/>. Erişim Tarihi:21.11.2022.

Kholaif, D. (28.04.2014). Egypt outlaws anti-Mubarak April 6 movement.
<https://www.aljazeera.com/news/2014/4/28/egypt-outlaws-anti-mubarak-april-6-movement>.Erişim Tarihi:13.11.2022.

Merip.org, (1985). <https://merip.org/1985/01/egypts-elections-mubaraks-bind/>. Erişim Tarihi:20.10.2022.

Nytimes, (2013). <https://www.nytimes.com/2013/07/04/world/middleeast/egypt.html>. Erişim Tarihi:07.11.2022.

Shehata, 2011. Profile: Egypt's Freedom and Justice Party.

<https://www.bbc.com/news/world-middle-east-15899548>, Erişim Tarihi:20.11.2022

Theguardian, (2013). <https://www.theguardian.com/world/2013/jun/30/mohamed-morsi-egypt-protests>. Erişim Tarihi:03.11.2022.

Yorulmaz1, (2012). <https://orsam.org.tr/tr/son-olaylar-isiginda-misir-da-kutuplasma-ve-farkli-kesimlerin-tutumlari-uzerine-bir-gozlem/>.Erişim Tarihi:11.11.2022.

Yorulmaz2, (2012). <https://orsam.org.tr/tr/misir-da-referandum-ve-bundan-sonraki-surec-uzerine-bir-degerlendirme/>. Erişim Tarihi:09.11.2021.